

Szolidaritási paradoxonok hálójában – a segítségnyújtás morális ellentmondásaitól az ellátórendszerek diszfunkciójáig¹

SIK DOMONKOS²

ABSZTRAKT

Az elemzés célja, hogy egy esettanulmány keretében mutassa be, milyen ideáltipikus szolidaritási paradoxonok bukkanhatnak fel egy falusi közösség életében. Az elemzés során különböző integrációs logikák (rendies-konzerváló, egyéni és interszjektív reflexív, rendszer-kibernetikai – Sik 2015) keretei között szerveződő segítő interakciókat vizsgáltunk, hangsúlyt fektetve a segítő és segített perspektívák rekonstrukciójára. Az összegyűjtött interjúk (n = 22), kérdőívek (n = 95) és megfigyelések (1 hét terepmunka), több interpretációs körben kerültek feldolgozásra. A kutatás eredményeként az egyes szinteken megfigyelhető szolidaritási paradoxonok bemutatása mellett azok egymásra épülő szövetének bemutatására is kísérletet teszünk. A tanulmány konklúziója szerint mind a spontán, mind a célzott intervenciók szintjén kulcsfontosságú a rejtett összefüggések figyelembevétele – ennek hiányában ugyanis félő, hogy az esetlegesen megoldott szolidaritási paradoxonok helyére egy másik integrációs szintről származó látens ellentmondások lépnek.

KULCSSZAVAK: szolidaritás, segítő interakciók, vidéki társadalom, késő modernitás

ABSTRACT

Entangled in the web of solidarity paradoxes – from the moral contradictions of helping to the dysfunctions the welfare system

The article aims at analysing the idealtypical paradoxes of solidarity in a Hungarian rural community. The case study focuses on helping processes embedded in various integration mechanisms (including conservatory, reflexive and cybernetical ones – Sik 2015), while reconstructing the perspectives of the helping and the supported actors. During the field work interviews (n=22), small surveys (n=95) and observations (1 week) were collected, which were interpreted in several turns. The results of the research reveal the idealtypical paradoxes of solidarity in various social spaces, and also the consequences of their accumulation. According to our conclusion, it is particularly important to reflect upon these latter, mostly latent paradoxes, as their treatment is indispensable for any spontaneous or expert social interventions.

KEYWORDS: solidarity, helping interactions, rural society, late modernity

¹ A tanulmány a Szolidaritás a késő modernitásban c. NFKI által finanszírozott kutatás (FK 129138) keretében készült.

² ELTE Társadalomtudományi Kar, Társadalomelmélet Tanszék, e-mail: sik.domonkos@tatk.elte.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Bevezetés

A szolidaritás fogalmát Durkheim a társadalmi integráció magyarázata céljából állította vizsgálódásai középpontjába: álláspontja szerint ahhoz, hogy megértsük a modern társadalmak működését, az alapjukul szolgáló morális rend átalakulását kell elemezni (Durkheim 2001). Ez az elméletstratégiai döntés alighanem napjaink szociológiája számára is megfontolandó, szemben azzal, ahogy több klasszikus és kortárs társadalomelmélet érvel. Hiába tűnik úgy, hogy a modernizáció következményeként az együttselekvés kereteit kijelölő normatív kötelmek helyét egyre inkább formális elveken alapuló, szerződéses viszonyok veszik át, valójában ezek sem válhatnak függetlenné a betartásukra motiváló morális alapoktól (Habermas 2011). Ebből fakadóan hiábavaló kísérlet az is, hogy a szolidaritást kizárólag mint a jóléti állam keretei között szerveződő, és ennyiben jogi úton koordinált intézményi jelenséget próbáljuk megérteni. Bár kétségtelen, hogy a komplex társadalmak korában a társadalombiztosítási intézmények többnyire egy autonóm alrendszer keretében szerveződnek meg, ami jogilag kodifikált, szakértői logikán alapul (Castel 1998), mégsem érthetők meg azoktól a morális értelemadási folyamatoktól függetlenül, melyek a hétköznapi interakciókba beágyazzák azokat.

Mint minden – szimbolikusan általánosított kommunikációs médium segítségével működtetett – rendszer esetében, a társadalombiztosítási intézmények kapcsán sem tekinthetünk el attól, hogy a hétköznapi életvilág szintjén jelentkező paradoxonok és a rendszerek diszfunkcionalitása összefüggnek egymással. Amennyiben a normatív keretek önellentmondásokkal terheltek, úgy azokra nem tudnak hatékony intézményi eljárások ráépülni; amennyiben a formális racionalitás elvei szerint szerveződő szakértői rendszerek kizárólagossá válnak, úgy eldologiasító tekintetük következtében, a saját alapjukul is szolgáló morális jelentéseket aláássák. Az előbbi lehetőséget Habermas nyomán az életvilág korlátozott racionalizálódásaként, az utóbbit pedig a rendszerek gyarmatosításaként értelmezhetjük (Habermas 2011). Az alábbi tanulmány elemzési szempontjait legtágabban ezek a modernizációs kihívások jelölik ki: egy falusi közösség formális és informális segítői interakcióit vizsgálva arra teszek kísérletet, hogy a szolidaritás paradoxonjai és az ellátórendszer diszfunkciói közti kölcsönhatásokat feltárjam. A tanulmány első szakaszában az elméleti alapok tisztázására, ezt követően a módszertan és a terepek bemutatására kerül sor. Az előkészületeket követően, a harmadik szakaszban a szolidaritás paradox mintázatait, és az ezekkel összefüggő intézményi diszfunkciókat elemzem.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A kérdéses késő modern szolidaritás

Bár Habermas tézisei kijelölik a vizsgálódások irányát, önmagukban mégsem definiálják a kutatási kérdés részleteit. Mindenekelőtt a duális társadalomfelfogás szorul kiegészítésre: miközben az „életvilág” és a „rendszer” megkülönböztetése a klasszikus modernitás jelenségeihez kielégítő eszközöket kínál, a késő modernitás dezintegrációs jelenségeit csak korlátozottan képes megragadni. E korlátok meghaladása céljából egy olyan összetett elméleti modellre támaszkodom, ami egyszerre képes a premodern, klasszikus és késő modern integrációs logikákat megjeleníteni. Erre akkor nyílik lehetőség, ha a *status quó*t konzerváló (rendies mező, tradicionális illúzió, rutinok biztosította ontológiai biztonság) társulási formák mellett megkülönböztetjük a személyközi viszonyok, identitás és intézményi reflexivitásának terét (kommunikatív cselekvés, esztétikai és szakértői reflexivitas), valamint az automatizált interakció számára teret biztosító kibernetikai (információs hálózatok, mediatisztált alrendszerek) integrációt (Sik 2015: 156). Ez az összetett értelmezési tér tárja fel, hogy az életvilág morális rendje és az intézmények funkcionális logikája milyen sokféleképp kapcsolódhat egymáshoz. A hétköznapi szolidaritás egyaránt összefügg az életvilág nyelvi újratermelődésével, a szakértői tudásra adott reflexiókkal, az ontológiai biztonság és az identitás fenntartásával, miközben meghatározzák azok a dogmák és beidegződések, melyek a materiális és szimbolikus javakért folytatott versengésre vezethetők vissza. Az ellátórendszer működése pedig elválaszthatatlan az erőforrásoktól, az alrendszerek szakértői tudásától és eljárásaitól, valamint az információs hálózatokon belüli pozíciótól. Az, hogy összességében e komponensek mely mintázata jön létre egy adott közösségben, empirikus kérdés. A rendszerváltás utáni időszokról általánosságban elmondható, hogy elsősorban az egyenlőtlenségi struktúrák váltak meghatározóvá, egyaránt beszűkítve a reflexió tereit és az önálló intézményes logikákat (Sik 2015). E keretrendszeren belül azonban a különböző kontextusokat és jelenségeket eltérő sajátosságok jellemezhetik. Az alábbi vizsgálódások empirikus tétjét az a kérdés jelöli ki, hogy egy strukturális hátrányokkal jellemezhető falusi környezetben milyen ideáltipikus mechanizmusok határozták meg a segítői interakciók lehetőségterét.

A modernitás általános tendenciái mellett a szolidaritás lehetőségterét további jelenségek is meghatározzák. Ezek számbavételéhez mindenekelőtt a gazdaság és az állam mozgásterét, valamint a társadalmi struktúrák szerkezetét egyaránt átrendező globális információs kapitalizmus kialakulásának következményeivel kell szembenézni (Castels 2005). A nemzeteken átnyúló világpia kialakulása mindezekelőtt a globális szinten oszcilláló keresleti és kínálati viszonyokhoz való alkalmazkodás kényszerét szüli. A gazdasági aktorok számára ez a flexibilitás (delokalizáltság, gyors bővítés-csökkentési potenciál) és az információfeldolgozási kapacitás növelését (a piac valós idejű megfigyelése, és ezen alapuló stratégia) írja elő. A nemzetállamok számára egy paradox helyzetet szüli: egyszerre kénytelenek a – gazda-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

sági sikeresség lehetőségét magában rejtő – globális piac logikájához igazodni, miközben legitimitásukat a globálissal járó kiszolgáltatottság és bizonytalanság elleni fellépéssel alapozhatják meg. A társulások jellemző struktúrája e keretek között a hálózat lesz: ezek a téren és időn átívelő, flexibilis, egyszersmind ideiglenes, korlátozott beágyazottságú, kiszámíthatatlan szerkezetek jelölik ki azt a lehetőségteret, amin belül szolidaritás napjainkban megszerveződhet. Ahhoz, hogy e viszonyok között a rászorultság és segítségnyújtás olyan hálózatai jöjjenek létre, melyekben nem válik kitüntetetté egyik fél tudásszociológiai pozíciója sem, egyrészt a hálózatokban felbukkanó előítéleteket (szenvedéstepasztalatok és azok percepciójának aszinkronja), másrészt az eldologiasító tendenciákat (szenvedéstepasztalatok iránti közöny a hálózati dinamika szempontjából) kell minimalizálni. Ennek hiányában érzéketlen, sporadikus, kizáró, ineffektív vagy látszólagos szolidaritás jön csupán létre (Sik 2018: 116). E keretrendszeren belül az empirikus vizsgálatok célja azon mechanizmusok feltárása, melyek korlátozzák egy kölcsönös megelégedésre okot adó hálózati szolidaritás kialakulását.

Miközben az előítéletek és eldologiasodás kijelölik azokat a formális szempontokat, melyek mentén a segítői interakciók a rétegzett modernitás keretei között szétszálazhatók, a releváns cselekvéshelyzetek tartalmi kontextualizálásához nem kínálnak kielégítő szempontokat. E célból azokat a különböző kihívásokat kell számba venni, melyek a szolidaritás és a társadalompolitikai rendszer működését meghatározzák. Ebbe egyaránt beletartoznak a jóléti állam megoldatlan kihívásai (érték-, finanszírozási, intézményi, munkarőpiaci válság); a szociális munka gyakorlati kihívásai (eldologiasító, biopolitikai szociális munka); politikai tér és a nyilvánosság kihívásai (protekciónizmus, populizmus, felügyelet fokozása, áldozattá tevés mint ágenciától való megfosztás, botrány-félelem logikája); a szakértői tudás előtt álló kihívások (narratív értelemképződés blokkolása, biohatalom normalizáló diskurzusainak burjánzása, tudományos tudás hiteltelenné válása, mesterséges hagyományok, ezotéria), valamint az egyéni cselekvőket érintő kihívások (atomizált kockázatmenedzsment, individualizálódás, dekonstruáló esztétikai reflexivitás, élményracionális, információs zárványok, fragmentálódott tér és idő, naturalizált bizonytalanság és kiszolgáltatottság). Mindezekre a tényezőkre úgy tekinthetünk mint tetszőleges segítői helyzetet terhelő kontingenciákra: az, hogy a szolidaritás milyen paradigmája termelődik újra, továbbá az intézményi gyakorlatok miként zajlanak, végső soron ezen esetlegességek megoldásának függvénye (Sik et al. 2019). Ebből a szempontból az empirikus esettanulmány arra a kérdésre keres választ, hogy falusi környezetben a laikus és intézményi aktorok szolidaritási hálózatai milyen kontingenciák mentén szerveződnek: ki által és miként kerül meghatározásra, hogy milyen problémára hivatottak választ adni, illetve milyen értelmezések és szempontok maradnak vakfoltban mindeközben.

Az elméleti építkezés fenti lépései kijelölik az empirikus elemzés fókuszpontjait is. A szolidaritás ideáltipikus mintázata azokban a cselekvéshelyzetekben érhető

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tetten, melyekben a különféle cselekvőperspektívák és motivációk valamilyen közös cselekvéshálózatban öltenek testet. Ennek megfelelően a terepmunka során a közösség szolidaritási hálózatait próbáltuk feltérképezni: azonosítva annak főszereplőit, illetve azt, hogy különböző tudásszociológiai pozíciókból milyen eltérő kép rajzolódik ki a hálózatot működtető mechanizmusokról. A különböző perspektívák rekonstrukciója lehetővé tette olyan – nem ritkán a megoldatlan kontingenciákból fakadó – paradoxonok azonosítását, melyek előítéleteket és eldologiasodást szülve, torzították a segítői interakciókat, és végső soron egy diszfunkcionális szolidaritási paradigma újratermeléséhez járultak hozzá. E „társadalmi csapdák” (Hankiss 1983) azonosítása révén feltárhatók azok a cselekvők számára többnyire láthatatlan korlátok, melyek nem ritkán saját szándékolt szolidaritási céljaik elérésében is szisztematikusan akadályozzák őket.

Módszertan és terep

Kutatásunk terepéül egy kb. 2000 fős észak-magyarországi nagyközséget választottunk (a továbbiakban a fiktív *Nagyfalva* néven hivatkozunk rá), melyről korábbi tapasztalatok alapján azt lehetett tudni, hogy a környékbeli településekhez képest széleskörűbb és hatékonyabb intézményrendszert működtet. Ennek a kistérségi összehasonlításban kiugró infrastruktúrájának egyaránt része az egészségügyi ellátórendszeren belül a helyben működő két háziorvosi, egy fogorvos praxis, a védőnői és az állatorvosi szolgálat; az oktatási rendszeren belül a bölcsőde, óvoda és általános iskola; a szociális ellátórendszeren belül helyi gyermekek háza, idősek napközi otthona; a kulturális szektoron belül, művelődési ház és könyvtár; a fenntartási és üzemeltetési funkciók mellett többféle termelési tevékenységet is magában foglaló közmunkaprogram; valamint számos civil szerveződés. A szolidaritás vizsgálatához több okból is ideális terepnek éreztünk egy ilyen relatíve előnyös strukturális pozícióban lévő települést. Egyrészt az erőforrások alapján azt vártuk, hogy a lokális és az általános okokkal összefüggő kihívások mellett jó eséllyel találkozzunk hatékonyan bizonyuló civil, piaci, egyházi vagy önkormányzati megoldási kísérletekkel. Másrészt arra számítottunk, hogy e heterogén közegben lehetőség nyílik annak a kérdésnek a tanulmányozására, hogy a relatíve előnyös pozícióra milyen lokális identitás épül rá; illetve ehhez inkább exkluzív vagy inkluzív szolidaritási mintázatok kapcsolódnak. Ahhoz, hogy e sajátosságokat feltárjuk, referenciaként egy hasonló méretű, ugyanakkor strukturálisan kevésbé előnyös jellemzőkkel bíró szomszédos települést is bevontunk a vizsgálatba (a továbbiakban ez a szintén fiktív, *Kisfalva* néven kerül említésre).

A 2019 nyarán lefolytatott terepmunka során elsősorban kvalitatív, másodsorban kvantitatív adatok kerültek gyűjtésre. Az egyhetes terepmunkán egy tizenkét fős kutatói csoport dolgozott, fejenként kb. tíz kérdőívet ($n = 95$) és két-három interjút

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

készítve (n = 22).³ A kérdőívek kettős célt szolgáltak: egyrészt lehetőséget teremtettek a lakosok megszólítására, másrészt hozzávetőleges adatokkal szolgáltak a településekről. Ezeket az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat. A két település (hozzávetőleges) deskriptív jellemzői

Melyik településen készült		Születési év	Együtt lakók száma	Legmagasabb iskolai végzettség	Szubjektív jövedelmi besorolás	Segítőkézségek-e az emberek?	Kap-e segítséget?	Ad-e segítséget?	Hány barátja van?	Kapcsolathálózat heterogenitása
Nagyfalva	átlag	1973	2,9	4,0	2,5	7,4	5,2	5,5	8,0	14,9
Kisfalva	átlag	1979	3,2	2,9	2,5	6,7	6,6	5,0	25,6	11,5
Totál	átlag	1975	3,1	3,5	2,5	7,1	5,9	5,2	16,5	13,3

Forrás: Saját szerkesztés

Ahogy a – statisztikai értelemben nem reprezentatív adatok – összevetéséből kiderül, a vizsgált és a referenciatábla között a legtöbb változó tekintetében nem voltak számottevő különbségek. Az egyedüli látványos különbség a barátok száma és a kapcsolathálózat heterogenitása⁴ között volt megfigyelhető. Míg az előbbi tekintetben Kisfalván, az utóbbi tekintetben Nagyfalván mutatkozott magasabb átlag. Ez arra utal, hogy Kisfalván kiterjedtebb, de homogénebb, Nagyfalván pedig kevésbé kiterjedt, ám heterogénebb társas viszonyok figyelhetők meg. Bár ezek a különbségek statisztikai értelemben nem szignifikánsak, mégis fontos adalékként szolgálnak a kvalitatív eredmények árnyalásához. Elsősorban azt érdemes észben tartani, hogy milyen csekélynek bizonyultak a skálák szintjén a különbségek, miközben a lakosok (elsősorban a nagyfalvaiak) hajlamosak voltak extrém méretűként bemutatni azokat a személyes interjúkban.

³ A csoport tagjai voltak (a szerzőn kívül): Szécsi Judit (ELTE-TáTK), Zakariás Ildikó (MTA-TK), továbbá Gradwohl Regina, Nagy Klára, Rab Gitta, Furka Éva, Koreny Ajna, Bozó Benedek, Holpert Anna, Szabó Milán és Domán Csenge (az ELTE-TáTK hallgatói).

⁴ E változót az alábbi kérdésből konstruáltuk: „Felolvasok néhány foglalkozást, kérem, mondja meg mindegyikről, hogy személyesen ismer-e ilyen foglalkozású embereket. A személyesen ismeri itt azt jelentő, köszönő viszonyban vannak, névről ismerik egymást. *a.* Középiszkolai tanárt *b.* Sofőrt *c.* Számítástechnikust, informatikust *d.* Adószakértőt, könyvelőt *e.* Polgármestert, önkormányzati képviselőt *f.* Vízgáz szerelőt *g.* Autószerelőt *h.* Ügyvédet *i.* Pincért *j.* Mérnököt *k.* Vállalatvezetőt, igazgatót *l.* Bolti eladót *m.* Újságíró *n.* Színművészt, zenészt, énekest *o.* Sebészt *p.* Adminisztrátort *q.* Ápolót *r.* Főiskolai, egyetemi oktatót, kutatót *s.* Segéd munkást *t.* Mezőgazdasági egyéni gazdálkodót (parasztagdát) *u.* Biztonsági őrt”.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Az összevetés mellett a kérdőívek lehetőséget kínáltak beszélgetések kezdeményezésére, továbbá potenciálisan, lakossági interjúk egyeztetésére. Az interjúk félig strukturált keretek között zajlottak: az elméleti bevezetésben bemutatott szempontokat szem előtt tartva, arra irányultak, hogy a hétköznapi életben felbukkanó informális és formális segítői helyzeteket azonosítsuk, továbbá értelmező és értékelő narratívákban gazdag, sűrű leírását adjuk az azokban részt vevő szereplőknek, valamint maguknak az interakcióknak. Ilyenformán lehetőséget kínáltak azoknak az ideáltipikus helyzeteknek az azonosítására, melyet az ott élők társas segítségnyújtásra érdemesnek tekintenek, továbbá azoknak az ideáltipikus mechanizmusoknak az azonosítására, melyek az informális kapcsolathálózat, valamint a formális intézmények szerepvállalásával mozgásba lendülnek, vagy éppen hiányoznak. Ahhoz, hogy a lakosság perspektívája ne maradjon egyoldalú, kísérletet tettünk a falu életének meghatározó szereplőivel is interjút készíteni: így jutottunk el az önkormányzat és a kisebbségi önkormányzat, a kulturális és gazdasági elit, valamint az ellátórendszer (orvos, védőnő, iskolai igazgató, óvónők) egy-egy képviselőjének megkereséséig. A nagyfalvai terepmunkával párhuzamosan, kisebb léptékben, de folyamatosan lépéseket tettünk azoknak a pontoknak a feltérképezésére is, melyek mentén Kisfalvától megkülönböztették magukat a helybéliek (pl. közmunka és szolgáltatások minősége, romákhoz való viszony). Ennek köszönhetően kerestük meg Kisfalván azokat az aktorokat, akik e dimenziók mentén jelentős szerepet játszanak: a helyi gyerekek háza intézmény vezetőjét, valamint helyi egyház és hitélet több képviselőjét.

Az egyes interjúalanyok kiválasztásáról a terepmunka idején tartott rendszeres megbeszéléseken született döntés, ahol a gyülekező tapasztalatok fényében, közös értelmezési folyamat során azonosítottuk a „mozaik” hiányzó darabjait. Ilyenformán a kvalitatív adatok értelmezése, és az ideáltípus alkotáshoz nélkülözhetetlen „hermeneutikai körök” bejárása, már a terepmunka során elkezdődött, amennyiben irányította magát az adatgyűjtés folyamatát. Az interjúk hanganyagát írásban is rögzítettük, majd több körben kódolásra került sor:⁵ elsőként az elméleti szakaszban bemutatott szempontok alapján azonosítható deskriptív információk kerültek azonosításra; ezt követően pedig a tapasztalt mintázatok ideáltípusává formálására. E célból a különböző tudásszociológiai pozíciókban felbukkanó narratívákat párhuzamba állítottuk egymással, ily módon rekonstruálva a települési szintű szolidaritási mintázatokat. A többféle pozíció perspektívájára kiterjedő elemzés különleges lehetőséget kínált azon paradoxonok feltárására, melyek az egyes aktorok számára láthatatlanok maradnak, azonban összességében mégis beszűkítik, vagy egyenesen torzítják a szolidaritási viszonyokat. Ezen ambivalenciák ilyenformán nem csupán valamilyen elméletileg kialakított normatív bázis felől írhatók le, hanem legalább annyira a cselekvők elbeszéléseiből kibomló ellentmondások és gátak által kiraj-

⁵ A kódolás első szakaszában részt vett Gradwohl Regina, Domán Csenge és Rab Gitta. Ezúton is köszönöm segítségüket.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

zolt kritikai térbe ágyazódnak. A következő fejezetben ezek bemutatására különös hangsúlyt fektetünk.

A szolidaritás paradoxonjai és az ellátórendszer diszfunkciói

A különböző cselekvőperspektívákban született segítséssel kapcsolatos narratívák osztályozásakor az első szakaszban bemutatott elméleti háttérre támaszkodtam. A felbukkanó ideáltipikus mechanizmusokkal kapcsolatban mindenelőtt az a kérdés vehető fel, hogy a szolidaritást a társadalmi integráció konzerváló (pl. rendi intézmények és elismerési viszonyok, generációkon átívelő hagyományok és rutinok), reflexív (pl. egyéni identitásprojekt, partneri viszonyon alapuló intézmények, nyitott életvilág) vagy éppen kibernetikai (pl. állami, piaci, szakértői hierarchián alapuló intézmények, információs társadalom) logikájához rendelik hozzá. Ennek megfelelően a szolidaritás cselekvők által is észlelt kihívásai, valamint a rejtett összefüggések szintjén azonosítható paradoxonjai e három integrációs logika által szervezett társadalmi terekben, valamint az interakcióik által meghatározott térben kerülnek bemutatásra. Az integrációs sajátosságok mellett a szolidaritás további konstitutív tényezőiként egyrészt elemzésre kerül az is, hogy az eldologiasodás vagy előítéletek miként jelennek meg e különböző konstellációkban. Másrészt az is, hogy a szolidaritás különböző kontingenciáit (jóléti állam finanszírozási és legitimációs kihívásai, szociális munka gyakorlatának ellentmondásai, politikai tér nacionalista-populista kihívásai, nyilvánosság újfajta korlátai, szakértői tudással kapcsolatos kétely, individualizáció és új strukturális kiszolgáltatottság) mennyiben sikerül kezelni az eltérő integrációs sajátosságokkal jellemezhető szolidaritási hálózatokban.

Az empirikusan felderített segítői paradoxonok ezen összetett elméleti keret segítségével történő szétszalazása lehetőséget kínál a leegyszerűsítő magyarázatok elkerülésére. Ahelyett, hogy valamiféle egységes értelmezési séma szerint redukálnánk az összefüggéseket, igyekszünk megőrizni a szolidaritási hálózatok heterogenitását. Csakis a különböző szinteken azonosított paradoxonok és megoldások párhuzamba állításától várható, az egymást felerősítő vagy éppen kioltó kölcsönhatások feltárása. Az összefüggések e látens szintjének bemutatása lehetőséget teremt a szolidaritás ideáltipikus lehetőségterének jellemzésére, beleértve annak kiaknázatlan tartalékait és rejtett csapdáit.

TOVÁBB ÉLŐ RENDI STRUKTÚRÁK – SZOLIDARITÁS A KONZERVÁLÓ INTEGRÁCIÓS LOGIKA TERÉBEN

A Nagyfalván készült interjúk jelentős részében felbukkant egy olyan narratíva, ami messzemenőkéig meghatározni látszik az ott lakók identitását. Az egyik nagyfalvai lakos így foglalja ezt össze tömören: „*Befogadó a falu, de kitaszítja azokat, aki nem*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

illik bele. Igyekszik a sajátosságokat megőrizni, teljes mértékben segít az integrálásba, de ha azt látják, hogy valaki nem akar, azt kivetik. Egyszerűen nem foglalkoznak vele” (nagyfalvai civil aktivista). Eszerint a szolidaritási viszonyok mindenekelőtt egy szigorú normatív keretrendszerhez kötődnek: nem járnak általában mindenkinek, hanem csak azoknak, akik betartják a falu elvárásait. Ez az elv praktikusán azt eredményezi, hogy a közösség nem egyszerűen gyanakvó az újonnan érkezőkkel, hanem egyúttal számos erőfeszítést is tesz az oda nem illőnek ítélték távoltartására. Ahogy a falu egyik befolyásos gazdasági szereplője elárulja, ennek érdekében a helyi elit-csoportokon átívelő, széleskörű összefogás jött létre, melynek keretében magánszemélyek és az önkormányzat felvásárolta az előregedő faluban üresen maradó telkeket: „Az akció fedőneve az volt, hogy a közmunkaprogramnak, és a kertészeti programnak kell az ingatlan (...) de az egész erről szólt, hogy ne költözzenek be idegenek. Tehát védeni a közösséget” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A helyiek számára ijesztő ellenpélda éppen Kisfalva volt, ahol az önkormányzat „felelőtlenül” hozzájárult az ország másik feléből érkező roma lakosok befogadásához, a szociális források növekedését remélve ettől. A végeredmény azonban a helyiek konszenzuális álláspontja szerint katasztrofális lett: „Kisfalván helyettesíttem, hát poklok pokla volt. Tehát szörnyű” (nagyfalvai ápoló).

A kisfalvára való „betelepítés” rémképe olyan kollektív identifikációs pontnak bizonyult, ami túlmutat az egyszerű roma–magyar interetnikus gyanakváson: ahogy az a nagyfalvai romákkal készített interjúból kiderült, ők is teljesen egyetértettek a bezárkózás stratégiájával, amennyiben elsősorban problémaforrásként tekintettek bármely újonnan érkező, és potenciálisan konfliktusokat generáló lakosra. A szolidaritás határainak ilyen merev megvonása, valamint az ennek nyomán támadó előítéletek ugyanakkor számos paradoxont eredményeznek. Mindenekelőtt amiatt, mert ahogy arra többen is rámutattak, a lakosság folyamatosan öregszik, a fiatalok közül sokan máshol képzelik el a jövőjüket, aminek következtében elnéptelenedés fenyeget. Ennek pedig egyenes következménye, hogy a generációkon átívelő szolidaritási láncok megszakadnak: „A probléma ott van, hogy az előregedő falu azt jelenti, hogy a fiatalok odavannak, és hogy dugig van az öregek otthona (...), és akkor a család omlik-bomlik. A felelősség pénzzel letudható: beteszik az otthonba, fizetjük a rezsit, majd valakit fizetünk, aki majd lenyírja a füvet. Tehát pénzzel próbálják megvenni az időt, pedig csak annyi lenne, hogy egy fél órát beszélgessünk már” (nagyfalvai nagyvállalkozó). Annak ellenére, hogy a kizáró szolidaritás egy fenntarthatatlan szolidaritási pályát jelöl ki a település számára, mégis kikezdhetetlen konszenzusként tartja magát. Ez a fajta bezárkózás a helyi tapasztalatok mellett legalább annyira táplálkozik a nyilvánosságbeli diskurzusokban megjelenő általános szintű xenofóbiát tükröző szemléletből: „Hát az az igazság, hogy vannak az idegen cigányok, vannak a helyi cigányok. Ez teljesen mindegy, hogy cigány, vagy nem cigány. Vannak helyi emberek, vannak idegen emberek. A helyi emberet az ember úgy nagyjából ismergeti, tud-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ja, hogy nagyjából hova tegye” (*kisfalvai lakos*).⁶ Ez alapján arra lehet következtetni, hogy a közösségi szolidaritási hálózatok nem csupán az idegeneket általában érintő előítéletekkel terheltek, hanem emellett a politikai nyilvánosságból fakadó kontingenciával is: ahogy kérdésesek az idegenség határai, úgy azok lesznek a segítségnyújtásra való érdemesség kritériumai is.

Attól függetlenül, hogy e szolidaritási paradoxonnal kevesen néznek szembe, mégis messzemenő következményei vannak. Egyrészt a falun belüli rendies előítéletek felerősödésével jár: „*Grammra mindenkiről tudják, hogy mennyit ér. A genetika és a fenotípus alapján (...) Tehát a szülői háttér alapján, és a saját teljesítmény alapján*” (*nagyfalvai kisvállalkozó*).⁷ Ezek az előítéletek nem csupán a mobilitási pályákat korlátozzák, de kijelölik az érdemesség köreit is: vagyis azt, hogy kinek milyen helyzetekben, milyen fajta közösségi segítségnyújtás jár. Ebben a térben az egyéni teljesítménynek csak korlátozott jelentősége van, legalább annyira fontos a származás, a család, vagyis a generációk óta gyűlő tapasztalatok. Ezek az ismerőség illúziója mentén fenntartott előítéletek abban az értelemben válnak paradoxonná, hogy a segítségnyújtást az eleve érdemesekre korlátozzák, vagyis azokra, akik már „bizonyítottak”, tehát ha mással nem is, de legalább szimbolikus tőkével rendelkeznek. Mindazok, akik társadalmi helyzetükkel, generációkra visszamenőleg az érdemtelenségüket bizonyították automatikusan kívül rekednek bármiféle segítői interakción – noha belátható, hogy éppen erőforráshiányos helyzetük okán nekik lenne igazán szükségük valamiféle egyenlősítő támogatásra. Az exkluzív közösségi szolidaritás ebben az értelemben a szenvedéstapasztalatokkal szembeni közönyt erősítve, eldologiasító társas viszonyokat eredményez. E keretek közül csak azokban a ritka esetekben van lehetőség kilépni, amikor az elismert társadalmi pozícióban lévőknél patrónusként lépnek fel: „*Na, de mi a helyzet azokkal, akik nem ilyenbe születnek? Gyerekként nyilván bennük is hatalmas lehetőség van, de beleszületnek egy olyan családba, ahol (...) Például az alkoholista fater, anyuka egy olyan se hideg, se meleg,*

⁶ Paradox módon ugyanakkor azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a kizáró rendies szolidaritás falun kívüliekkel kapcsolatos általános xenofóbiája képes lehet a falun belüli romákkal szembeni távolság csökkentésére. Ennek eredményeként a „helyi cigányok”, mint a rendies keretek közé integrálhatók mutatkoznak meg, akiknek alávett pozícióban bár (elsősorban közmunkásként), de helyük van a lokális közösségben. Makrovizsgálatok alátámasztják, hogy e paradox integráció korántsem kivételes jelenség: a 2010-es években hasonlóan korlátozott, rendies integráció általánosan is jellemzővé vált (Bernát 2018). Másfelől arról sem feledkezhetünk meg, hogy ez a hatás csak abban az esetben érvényesül, ha a helyi szegény nem-romák integrációja már megtörtént: e referenciális keretben az etnikai előítéletek továbbra is érvényben maradnak, amennyiben érdemességi hierarchiákat állítanak fel (Virág 2015).

⁷ Noha a hazai mobilitási folyamatokkal kapcsolatban jól ismert a nemzetközi összehasonlításban erős státusz-átörökítési hatás (Róbert 2018), a helyi kontextusban különösen látványos, ahogy az oktatási rendszeren belül különválnak családi beágyazottság alapján az érdemes és reménytelen tanuló: „*a szülői munkaközösség tagjai nagyon támogatóak (...) mindig ugyanaz a réteg segít. Mindig ugyanaz a két-három szülő egy-egy osztályból. Azzal tudom őket biztatni, hogy ez egyébként akár egy munkahelyen is meg mindenhol úgy van, az iskolai életben is, hogy a gyerekekből is mindig ugyanazt az ötöt-hatot versenyeztetjük, mert ők képesek rá*” (nagyfalvai pedagógus).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

olyan, amilyen, kislány középiskolás, nagyon ügyes, és orgonál, templomban orgonál. Nagyon szépen, minden vasárnap felöltözik, játszik, tisztelettudó mindenkivel, közösségi, egyházi közösségbe jár, komoly hatással van rá – a szülői háttér ellenére, és biztos, hogy ki fog törni” (nagyfalvai nagyvállalkozó). Ahogy ebben az esetben az egyház segítségével – van lehetőség a kitörésre, ám ennek ára a rendi normák feltétel nélküli tisztelete. A rendies előítéletek mentén szerveződő szolidaritás elsősorban a saját legitimitását erősítő kivételként nyúlik túl a közösség már elismert tagjainak körén – ez pedig arra utal, hogy a strukturális kiszolgáltatottságok kontingenciái alapvetően vakfoltban maradnak a keretei között.

A rendi szempontok szerint differenciált közösségen belül a szolidaritás további korlátja az egyes csoportok közötti határok rigidsége: *„itt is vannak olyan klikkek, ahol belül ez rohasztja. (...) van olyan, hogy inkább elengedik, vagy nem mennek bele ilyen különböző konfliktusokba és akkor ráhagyjuk, hogy jólvan, legyen neki igaza, mert nem akarok bajt. (...) én ezt is fontosnak tartanám, hogy elítéljük úgy, hogy nem tudjuk, hogy mit csinál. Tehát hogy ebből is épülhetne fel még nagyobb közösség, hogyha nem lennének ezek a látszat, hogy is mondjam előítéletek, hogy, mert nem tetszik a ruhája, vagy nem tetszik az arca” (nagyfalvai művelődési ház munkatársa).* Az átjárhatatlan határok elsősorban akkor válnak a cselekvők számára is problematikusává, amikor nézetkülönbség lép fel. Ennek kezelésére ugyanis nincsenek bejáratott mechanizmusok: az egyedüli választás a behódolás vagy szakítás között van, a konfliktusok tárgyalásos úton való rendezése nem szerepel a horizonton. A kapcsolatok ilyesfajta rigiditása abban az értelemben korlátozza a szolidaritást, hogy az elvárttól bármilyen csekély mértékben is eltérő szükségletek kifejezése automatikusan a kizárás veszélyét vonja magával. Minthogy e kockázat felvállalására ritkán van csak lehetőség, ezért megnő az esélye annak, hogy még azokban a közösségen belüli segítségi helyzetekben is elsikkadnak a rászoruló szempontjai, ahol egyébként nem kerül sor kizárásra.

A rendi tagolódás további következménye, hogy az erőforrásokkal rendelkező elit csoportok közötti küzdelem rátelepszik a szolidaritás szerveződésére. Minthogy ahhoz túl kicsi a közösség, hogy nyílt konfliktusokat elbírnjon, ezért ezeket a legritkább esetben vívják nyílt konfrontációban: *„A művházvezetőnek is írtam egy, kiadtak egy újságot, és ízekre szedtem az újságot, és hogy miért vagyok ennyire kritikus? Azért vagyok ennyire kritikus, mert ti vagytok a vezetők, azért ne a kocsmai színvonal legyen már egy újság” (nagyfalvai ellenzék képviselője).* Az interjúban említett szakmai kritikának beállított bírálatokhoz hasonló törekvések célja a regnáló önkormányzati vezetés gyengítése – ez a látens logika fogja áthatni a segítségi interakciókat is, melyek a hatalmi küzdelmek eszközeivé válnak. Aki közösséget szervez, azzal kapcsolatban automatikusan felmerül a gyanú, hogy politikai célok vezérlik: *„a nagypolitika is érzi, hogy a közösségek esnek szerteséjjel. Tehát a közösségnek sincs megtartó ereje. (...) És valószínű azért, hogy döntéshozók, politikát irányítók, meghatározók körében is csak feltűnt, hogy a közös, művelődési házak önmagukban kevesek, kevesek közössé-*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

get alakítani, formálni, megtartani (...) illetem kritikával a Művházat, mind a helyi vezetést, tartanak tőlem, hogy én polgármester szeretnék lenni” (nagyfalvai ellenzék képviselője). Miközben az kibogozhatatlan, hogy ezekben segítői helyzetekben mekkora szerepet játszik az önös és mekkorát a közérdek, az jól látható, hogy az utóbbi szempontjai könnyen alárendelődnek az előbbinek. Ebben az értelemben a helyi politikai csatározásokban történő instrumentalizálás során a segítői helyzetek politikai kontingenciái meghatározóvá válnak, miközben a rászoruló és a közösség szempontjai elsikkadnak.⁸

Ez a lehetőség mindennél világosabban kifejeződik a leszakadókkal és leginkább rászorulókkal kapcsolatos áldozathibáztató attitűdökben. Míg a közösség tagjai esetében a több generációra visszamenően felhalmozódó ismeretek szolgálnak az elismerés alapjául, a legszegényebb esetében egy kvázi-meritokratikus narratíva válik hangsúlyossá. A gazdasági, egészségügyi, oktatási élet főszereplőinek egybehangzó véleménye szerint „minden ember felelős a sorsáért”, vagyis aki szegény, az megérdemli sorsát. A legdepriváltabb körülmények között élőkkel kapcsolatos meggyőződés, hogy hiába kapnak időről időre esélyt a kilábalásra, azzal nem élnek, ami azt bizonyítja, hogy valójában nincs is erre igényük, valójában megfelelőnek találják életkörülményeiket: „Amikor adtak nekik egy kulturált lakást, de ő ott hagyta, visszament a személtrepre, ott fogta a gázt, rakott rá egy fóliát, és beköltözött oda, ahova egy magyar ember lehet, hogy a kutyáját nem tenné bele. Mi a mozdítórugói annak, hogy ennyire alacsony színvonalon, számunkra primitív módon vezesse az életét. Az neki úgy jó, de miért?” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó). Hasonlóképp vélekednek az egyébként többnyire könyöradományként tekintett közmunkáról is, ami felváltani látszik a korábbi „segélyen élőködők” kategóriáját. Eszerint a megterhelő piaci lehetőségek helyett a közmunka mellett leginkább kényelmi szempontok miatt döntenek⁹: „Nem nagyon akarnak kilépni belőle, kényelmes ez nekik, nagyon soknak kényelmes. És nem szívesen mennek el dolgozni (...) Mi nem ahhoz szoktunk, de van, aki meg ahhoz szokott, tudod, hogy sorozat meg telefon meg facebook van szerintem” (nagyfalvai lakos). Ebből a perspektívából a legszegényebbek alapvetően mint menthetetlenek mutatkoznak meg, vagyis olyanoknak, akik felé a közösségnek nincsenek szolidaritási kötelmei.¹⁰ A megváltoztathatatlanként észlelt nyomorra adható

⁸ Ebből a szempontból kulcsfontosságú strukturális átrendeződést eredményez a „projektosztály” megjelenése a rendies falusi struktúra mellett: új szereplők válnak hatalmi tényezővé, új tudások és kompetenciák a siker kulcsává (Kovács 2010). Ez az átrendeződés abban az értelemben dinamizálja a helyi hatalmi játszmákat, hogy a régi és új elit közti versengés nyitottá válik.

⁹ Az ismerősségen alapuló rendies alávetettség és az elidegenedett piaci viszonyok közti választás korántsem magától értetődő, amennyiben a kiszolgáltatottság két formáját jelenítik meg (Vigvári 2016). E dilemmát fordítják le sokan a „kényelmes közmunka” narratívájára, érdemtelenségi attribúció keretében redukálva a deprivált csoportok cselekvőperspektíváját.

¹⁰ E reláció fordított perspektívájának értelmezéséhez, és a magyar–cigány különbségtevéis működésének elemzéséhez lásd: Kovai 2017.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

egyetlen adekvát válaszként sokan az átörökítés megtörését jelölik meg (igaz, ennek drasztikus módjával összefüggő szenvedéssel is tisztában vannak): *„a szülőkön már nem tudunk már semmit segíteni, pedig sokszor próbáltuk, megtanítani, hogyan kell befizetni a számlákat, hogyan kell mosni, de nem állhat minden családnál egy szociális munkás, hogy megtanítson minden szülőt, hogy hogyan kell élni. Egy pont után el kell venni a gyereket, ami elég nagy probléma”* (nagyfalvai egészségügyi dolgozó).

Összefoglalva a konzerváló integrációs mechanizmusok keretei között szerveződő szolidaritás mintázatait, elmondható, hogy azokat a kizárás logikája határozza meg, amennyiben csakis a közösség tagjaira értelmezett; a közösség tagjai között rendies előítéletek mentén differenciál, amennyiben csak az érdemes családok tagjainak jár segítségnyújtás; e családok esetében is az elit által felügyelt normatív elvárásoknak rendelődik alá, amennyiben nincs mód saját szükségletek kommunikációjára; a hatalmi harcokban instrumentalizálódik, amennyiben azok szimbolikus tétjeként támaszkodnak rá; a leginkább rászorulókkal szemben közönyös, amennyiben e csoportba tartozókat menthetetlennek minősíti. E szolidaritási mintázatban egyaránt tág tér nyílik az eldologiasítás (pl. deprivált rétegekkel szembeni közöny) és az előítéletek formáját öltő korlátok számára. Továbbá az is elmondható, hogy a szolidaritás számos kontingenciája marad megoldatlan keretei között: így például a xenofób politikai nyilvánosság és az új típusú strukturális kiszolgáltatottságok.

IDENTITÁSKONSTRUKCIÓ ÉS STÁTUSZ-SZORONGÁS – SZOLIDARITÁS A REFLEXÍV INTEGRÁCIÓ TERÉBEN

Míg a konzerváló integrációs logika terében szerveződő segítői interakciók korlátai többnyire a közösség természetesként felfogott szokásrendszerével állnak összefüggésben, a reflexív integráció terében, a tudatos mérlegelés és tervezés folyamatán belüli kényszerpályákból fakadnak. A segítő interakciók az esetek többségében elválaszthatatlanok az identitás konstrukciójától: akár civilként, akár professzionális keretek között vesz részt bennük valaki, az az énkép és önbecsülés központi elemévé válik: *„nem azért dolgozok, mert kell a kenyér, nem azért dolgozom, mert valaki elvárja tőlem, ha nem csinálom meg, akkor kirúgnak a pártból. Nem azért dolgozom, mert van egy főnököm, és ha nem a neki tetsző módon lépek ballal vagy jobbal, akkor fizetésmegvonás, azért dolgozom, mert jól érzem magam, és... alkotás? Vagy a feladatoknak való megfelelés? Feladatok megoldása (...) Közösséget alakítani magam köré, azt ápolni, barátokkal jókat beszélni.”* (nagyfalvai nagyvállalkozó). A közösségépítés ebben az esetben egyrészt általános mecenatúrában fejeződik ki, másrészt a hasonlóan gondolkodók számára létrehozott önsegítő csoport működtetésében. Az előbbi tevékenység a faluközösség egészét célozza meg, ugyanakkor cserébe egyrészt elismerés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

formáját öltő szimbolikus és társadalmi tőkét,¹¹ másfelől a mecénás által megjelölt célokkal való azonosulást feltételez: „*anyagilag egyértelmű, hogy bukovár az egész, de biztos vagyok benne, hogy más formában, más csatornán, más dimenzióban többet kapok vissza. (...) Tehát ezek ugye erkölcsi elismerések, erkölcsi elismerések, és nem anyagiak (...) Tehát hogy az értékrend, az életminőség végüli értékrend is a helyére kerüljön*” (nagyfalvai nagyvállalkozó).

Az utóbbi ezzel szemben csak azokat, akik a helyi elit tagjaként nem materiális problémákkal, hanem sokkal inkább értelemkereséssel és az identitáskonstrukció nehézségeivel küzdenek: „*szerveződött most ilyen olvasókör, biblioterápiás társaság, ott mind a kettőben tag vagyok (...) az elengedés, a felelősség, barátság, tehát különböző emberi tulajdonságok, érzelmeknek, ott, a helyben felolvasott vers vagy novella alapján, belegondolunk, hogy akkor hogy is van ez, és akkor mindenki a saját életére levetíti. Beszélgetünk, a csoport mint motor, hogy viszi előre, az egyént mennyire szippantja be, és mennyire viszi tovább, mennyire gondolkozik még utána tovább még otthon*” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A mecénás szolidaritás paradoxonja, hogy az identitáskonstrukció és a segítség szempontjai folyamatosan konfliktusban vannak egymással: a patrónus a kultúrafogyasztást tekinti központi szükségletnek, amihez jobb híján, legalább látszólag alkalmazkodni kénytelenek a patronáltak, miközben számukra a materiális szükségletek lehetnek kulcsfontosságúak. Ebben a konstellációban a rászoruló szempontjai háttérbe szorulnak és csupán esetlegesen érvényesülnek, miközben maga ez az egyenlőtlenség nem tematizálható a viszonyon belül.¹² Amennyiben ez az érzékeny egyensúly felborul, úgy az a támogatás teljes megvonásával fenyeget, ami végső soron egy önkényes, eldologiasító keretbe ágyazza a segítséget. E lehetőség realitása felől kevés kétséget hagy, hogy a mecénások nagyon is tudatában vannak privilegizált pozíciójuknak, és szükség esetén nem haboznak éreztetni hatalmukat: „*Nagyon keményen függenek tőlem, de nem, remélem nem érzik, hogy vissza is élek ezzel. Tehát nem, sem megalázó helyzetbe, vagy lehetetlen munkába nem hajszolom őket. (...) tegnap kocsival bekanyarodtam ide a bejáróhoz, ketten beszélgettek a hídon, megláttak, egyből elindult az ecset, meg a kalapács. Be-beszólok, be-beszólok, hogy 'ti hogyan oldanátok meg azt a problémát, amikor látjátok, hogy nagyon nagy butaságot csinált valaki, és helyre kell hozni?' És akkor tágra nyílnak a szemek*” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A mindenki számára nyilvánvaló függési viszonyok fényében többnyire nincs szükség a hatalmi eszközök alkalmazására, éppen elég emlékeztetni ennek lehetőségére az érintetteket. Amennyiben a segítői

¹¹ Ahogy azt makrovizsgálatok igazolják, a kapcsolatok függetlenül a strukturális pozíciótól, önmagukban is erőforrásként szolgálnak (Kmetty – Koltai 2018). Ezt az általános összefüggést tovább erősíti, hogy a közösségépítésből fakadó társadalmi tőke a materiális tőkével kevésbé ellátott kontextusban különös jelentőségre tesz szert.

¹² Ennek a hierarchikus torzító hatásnak a következményeként a társadalmi kohézió növelésének szempontjai jó eséllyel háttérbe szorulnak, ami végső soron aláássa a lokális legitimitással bíró társadalmi innováció lehetőségét is (Keller et al. 2015).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

interakciókat is ezek keretezik, úgy azok értelemszerűen kevésbé képesek a strukturális kiszolgáltatottságból fakadó kontingenciákat kezelni – ennek hiányában pedig egyoldalú valóságdefinícióknak fognak alapulni.

A mecénás civil segítői interakciók mellett az identitáskonstrukció szerepe az olyan különböző szakmák esetében is felbukkan, mint a védőnői, idősgondozási vagy éppen nevelőszülői hivatás. Ezek esetében azonban nem egy hatalmas dimenziót ad a segítésnek, hanem sokkal inkább komplementer szerepet tölt be az egyébként alulértékelt munka elfogadásában. A segítés aktusai nem ritkán a hiányzó materiális elismerésért kárpótolnak: *„Figyelj, drágám, most magunk közt vagyunk, vagy írd le, mit bánom én. Anyagilag is, hogy mondjam, megélhetés, szeretet. Mert hiába jön a pénz, mikor nem érzek semmit. De én meg érzem, én meg érzem. (...) Most volt egy konferenciánk a múlt héten, nagyon sok magyar nevelőszülő volt, úgyhogy leszűrtem, mert nem vagyok hülye, mert leszűrtem, sokan a pénzért csinálják (...) én szívvel-lélekkel csinálom azt, amit csinálom”* (nagyfalvai nevelőszülő). Ahogy a segítés során szerzett élmények fontos elemeivé válnak az interakciónak, úgy differenciálási elevekként, magukban rejtik paradox tendenciák kialakulásának az esélyét is. Könnyen előfordulhat, hogy a segítés akaratlanul is elsősorban azokra fog kiterjedni, akik képesek megadni a keresett élményt (a fenti példában egy intim kapcsolatot), miközben az erre képtelenek háttérbe szorulnak vagy teljességgel kikerülnek a segítették köréből. Ez a veszély ráadásul azok esetében a leginkább reális, akik erőforrások híján kevésbé képesek élményteli interakciókban részt venni: *„ő problémás gyerek volt, de azért ezt sejtettük vagy tudtuk a kapott papírokból, amilyen hánytatott sorsa volt. (...) Valaki mindig ráfigyelt, mert sok problémája volt, úgy oldódott meg a dolog, már ha megoldódott, hogy a saját, a vérszerinti apukája visszakapta. De vele sokat szenvedtünk”* (nagyfalvai bölcsődei dolgozók). Az ilyen esetben megnő az eldologia-sító szolidaritás esélye, összefüggésben az „élménytársadalom” keretei által kijelölt várakozási horizontból fakadó kontingenciákkal: minél kényelmetlenebb az interakció, annál inkább beszűkül az identitásalapú segítés.

Az identitáskonstrukció kihívásai mellett a reflexív integrációs tér központi kihívása a leterheltséggel párosuló, státusszal kapcsolatos bizonytalanság. Az egészségügyi, szociális és oktatási ellátórendszer különböző szegmenseiben dolgozó interjúalanyok többségének alaptapasztalata volt egy kezelhetetlen, mégis rájuk rótt problémahalmazzal való szembesülés. Részletes narratívákban dolgozták ki, hogy hányféle szempontból működnek lehetetlen keretek között, miközben végső soron az ő vállukat nyomja a segítségnyújtás különböző formáinak felelőssége. Ebben a helyzetben a többség számára nem marad más opció, mint a lehetetlen terhekbe való rezignált beletörődés, ami a reflexivitás és identitás sajátos mintázatait eredményezi: *„Ha saját magamra gondolok, én a magánéletemre nem panaszkodom, inkább a munkahelyi, a stressz, a sok túlóra, én itt ezekben látom a problémát. Ez a mindenfelé megfelelés és rengeteg sok elvárás, aminek már alig győzünk eleget tenni (...) Egyébként, ha így kicsit a tágabb környezetünkre gondolok, munkatársaimra, a*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

nehéz megélhetés, anyagi problémák, minimálbéres közmunkás fizetés, beosztás, a gyerekneveléssel kapcsolatos problémák, elég soknál most már a csonka család, gyereket egyedül nevelő, vállaló anya, ebből kifolyólag is elég sok probléma van, nehezen tudják megoldani a gyerekefelügyelet, ha beteg a gyerek, nem számíthatnak senkire, nincs apa, nincs mama. Emiatt ugye a munkahelyről hiányoznak, sok a dep... ebből is adódnak problémák” (nagyfalvai pedagógus). Ahogy ebből a rövid részletből is kiderül, végeláthatatlanul tudnák sorolni a különféle egyéni és társadalmi problémákat, melyek valamilyen módon az intézményrendszeren csapódnak le.

E tehetetlenségérzés a segítői interakciók lehetőségterére is messzemenőig kihat. Abból fakadóan, hogy a siker lehetősége a horizonton sem szerepel, végső soron demotiválttá tesz, ami csökkenti a segítői szereppel való azonosulást, ami tovább rontja a sikeres intervenció esélyét. Így a munkaként végzett segítségnyújtás végső soron egy negatív spirális pályára áll: a konstans, kezelhetetlen problémátömeggel az intézmények egyre rosszabb határfokkal képesek megbirkózni. Jobb híján újabb és újabb szakértői intézményekhez próbálnának fordulni, ennek azonban az erőforrások hiányában korlátozottak az esélyei¹³: „*családsegítő szolgálattal, iskolarendőrrel együtt, tehát hogyha ilyen problémás esetek vannak, a családsegítő szolgálathoz fordulunk és velük együtt próbáljuk meggyőzni a szülőket is arról, hogy milyen buktatói lehetnek az ilyenfajta életmódnak. Hát vagy megfogadják vagy nem. Iskolarendőrünk segít ebben, tehát én azt gondolom, hogy egy olyan szociális háló van, hogy, ami nagyon hiányzik, egy pszichológus. Aki mondjuk régebben jobban, ha csak heti egy alkalommal kint volt a családsegítő szolgáltnál akkor a szülőknek is tudott segíteni, oda a gyerekek is mehettek. Hiába akarják, tehát van rá igény és akarják is megoldani, hogy legyen iskolapszichológus, nem jön falura iskolapszichológus. Annyira túlterheltek, hogy aki van, elmegy más vonalra és nagyon nehéz szerezni segítséget” (nagyfalvai intézményvezető).* Hiába merül fel igényként, a reflexív intézményi megoldások ebben a helyzetben óhatatlanul az irreális ábránd kategóriájába helyeződnek át. Ezek hiányában pedig végső soron marad a tehetetlenség beismerésével felérő gesztusként, a társadalmi problémák rendvédelmi kérdésként való átkeretezése. A segítői interakciók fegyelmzési helyzetté való átformálása érzékelteti, hogy miként sikkadnak el az esetlegesen felbukkanó egyéni és intézményi reflexív kísérletek: lehetetlenségük tapasztalata egy eldologiasító szolidaritási paradigma irányába tolja el a cselekvők várakozási horizontját, amiben ha tényleges segítség nem is, de legalább a látványos zavarok nyilvánosságából történő száműzése lehetségessé válik. E szolidaritási paradoxon értelmezésekor egyaránt utalhatunk a jóléti állam szintjén jelentkező szemléleti és erőforrással kapcsolatos hiányosságokra, melyek összességében kezelhetetlen kontingenciával terhelik meg az ellátórendszert.

¹³ A 2010-es évek redisztribúciós folyamatainak elemzése feltárja, hogy az ellátórendszer legtöbb szegmensében folyamatos forráskivonás volt tapasztalható (Czibere et al. 2017). Ebben az értelemben a lokális tapasztalatok a makroszintű erőforráscsökkenés folyamatába ágyazódnak.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Ráadásul ezek az esetlegességek korántsem csak a szakmai tevékenységen belül mutatkoznak meg, hanem azon túl a személyes élethelyzet bizonytalanságaiban is. Annak ellenére, hogy a közösségen belül legalább középosztályi pozícióba voltak sorolhatók, az ellátórendszerben dolgozók egyszerre számoltak be materiális nélkülözésről és a szimbolikus elismerés hiányáról: *„Mi a férjemmel mind a ketten dolgozunk, két gyerkőcöt nevelünk és hiába falusi életszínvonalhoz szoktunk, meg nincsenek túl nagy igényeink, nem mondhatnám, hogy olyan könnyű. Tehát vannak anyagi nehézségek, vannak munkahelyi problémák és nem egyszerű kijönni a fizetésünkből. Nem élünk luxusban, nem élünk nagylábon, de elég nehéz a gyerekeknek mindent előteremteni”* (nagyfalvai művelődési ház dolgozója). Annak megítélése, hogy ez az érzület objektíve mennyire tekinthető megalapozottnak, külön vizsgálódásokat igényelne, annyi tanulság viszont a rendelkezésre álló adatokból is leszűrhető, hogy a relatív depriváció tapasztalata mellett, a hiányzó biztonságérzet is meghatározó tapasztalatként bukkant fel. Ebben a helyzetben pedig különösen fontos, hogy a közösség elismerési viszonyai sem szolgáltattak elegendő alapot valamiféle stabilitást kifejező megbecsültséghez: *„nem csak abból áll, amit sokan látnak, hogy bicikliztetnek, hanem megterhelő. lelkiileg is megterhelő tud lenni (...) Amit én nagyon szeretnék, hogy főntebb, akik főntebb vannak, ők belássák, hogy ez munka, hivatás, és hogy nem egyszerű. Tehát nem, az egész szociális szféra nem igazán van elismerve, én úgy gondolom. Országos szinten. Sajnos. Pedig hogyha mi nem lennénk, illetve bármelyik szociális ágazat, nagy problémák lennének”* (nagyfalvai szociális szolgálat munkatársa).

A relatív depriváció és a megbecsülés hiányának kombinációja önmagában is fokozza a túlterheltségből fakadó demotiváltságot, miközben ezen túlmenően további paradoxonok forrásává is válik. Az ellátórendszerben dolgozók számára a rászorulóknak versenytársként mutatkoznak meg, akikkel végső soron közös erőforrásokért kell megküzdeniük: *„az anyagiakra vezethető vissza az összes társadalmi ellentét én szerintem, mert, mert mit lát a dolgozó ember, amikor van itt a csomagoztás? És ezt tapasztaljuk mi is. Tehát én is ugyanúgy. Én is gyermekvédelmis voltam, például kiestem a rendszerből, meg a dolgozó csajok. Hát nyissuk már fel – felvettem az egyik anyuka csomagját – nézzük már meg, hogy mi van benne, és akkor látjuk, hogy rizs, cukor, olaj, tehát minden, ami kell, amit nekünk meg kell venni, ők ingyen kapják. Tehát valamilyen szinten ez dühíti őket”* (kisfalvai gyermekvédelmi munkatárs). Az efféle rivalizálás belátható paradoxonokkal terheli meg a segítői interakciókat: minden egyes helyzetben azzal a nem feltétlenül tudatosuló kérdéssel kell szembenézniük az ellátórendszerben dolgozóknak, hogy miért épp a másik kapja a segítséget, nem pedig ő?¹⁴ A túlterheltség és elismeréshiány mellett ilyenformán szüntelen morális dilemmával is küzdenek, ami nem hagyja érintetlenül a segítői és rászorulóknak közötti

¹⁴ Ehhez hasonló paradox mechanizmusokat részletesen vizsgálták a segélyezési politikák vonatkozásában, melyek egyszerre voltak hivatottak az alsó középosztályt megóvni a lecsúszástól és megélhetést biztosítani a leginkább deprivált (romák által felülreprezentált) rétegeknek (Szalai 2007).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

személyközi viszonyokat sem. Az utóbbiak perspektívájából a strukturális okokkal összefüggő relatív depriváció a középosztálybeliek irigységeként fordítódik le: *„Tehát hogy az idegi irigység néha visszacsap itt (...) konkrétan ki lett mondva ez, hogy itt a településen még ki se alakult a gyerekház, el se indult, de már jönnek a hangok, hogy már megint a cigányok kapnak valamit” (kisfalvai lakos)*. Az erőforrások feletti rivalizálás ezen a ponton az előítéletek és interetnikus konfliktusok kiéleződését eredményezi, tovább csökkentve az ellátórendszer hatékonyságát. Ezek a jelenségek érzékeltetik az új típusú kiszolgáltatottságokból fakadó kontingenciák következményeit: minthogy ezek nem csupán a legszegényebbeket, de a középosztályt is érintik, így a két csoport interakciójaként megvalósuló segítői interakciókat is túlterhelik.

Ahogy néhányan megfogalmazzák, e bizonytalanság ráadásul korántsem csak interetnikus kontextusban mutatkozik meg, sokkal inkább a társadalmi igazságosság lehetőségébe, vagyis egy becsületesen szerzett, kiérdemelt magántulajdonba vetett hit válságaként: *„Na most jutott is, maradt is, mindenki megnyerte a magáét. Én viszont zsebre tettem majdnem százezer forintot ebből úgy, hogy nem kellett kiadnom. (felröhög) Akkor ugye itt van ez a vár a hátad mögött. Ezt egy évig építettem. Hát lényegébe egy olyan három hónap alatt kész is lett volna, ha csak ezzel foglalkoztam volna, de ugye közbe még megoldottam a magam dolgát, eljártam dolgozni, még megtettem itthon is ami meg kell, lásd: feleség van, satöbbi van” (kisfalvai lakos)*. Minthogy minden szerzés, beleértve a sajátot is elsősorban ügyeskedés és csak másodsorban kemény munka vagy érdem eredménye, így sokak számára bármiféle meritokratikus rend elképzelhetetlen. Ez pedig nem csupán a piac illúzióját ássa alá, de legalább annyira a reciprocitását is: *„ugye ez is egy jó magyar közmondás, hogyha megdöglik a tehenem, akkor dögöljön meg a szomszédé is. Tehát ezt azért, ezt azért a magyar emberek – és ez egy magyar közmondás – ezt a magyar emberek nagyon tudják vinni. Tehát ez, hogy adni valakinek, ez nincs benne egyébként a magyar kultúrában. A kapni se egyébként, mer az is szégyen a magyar embernek. De az adni sincs benne normálisan. Tehát a roma családok ebből a szempontból egy példa lehetne a magyaroknak” (kisfalvai védőnő)*. Ilyenformán – elsősorban a magyarok között – a tulajdonhoz való viszony többszörösen terheltnek tekinthető: se kiérdemelni nem lehet, se segítségként adni vagy kapni. Minthogy a szolidaritási hálózatokban az erőforrások piaci vagy reciprok viszonyokon keresztül történő cseréje elkerülhetetlen, így ez a paradox percepció elemi szinten ássa alá azokat.

Összességében a reflexív integrációs mechanizmusok terében szerveződő szolidaritást egyaránt jellemzik az identitáskonstrukcióval való összefonódásból fakadó paradoxonok (a mecénás és segítő szerep konfliktusai, a rászoruló saját preferenciák szerinti szelekciója), a reflexív intézmények szűkös erőforrásokból fakadóan korlátozott mozgástere (kezelhetetlen segítői problémák rendvédelmi kérdésként való átkeretezése), a leterheltség kezelhetetlen fokának demotiváló hatása (defetista beletörődés), a relatív depriváció és bizonytalanság miatti önkéntelen rivalizálás a rászorulókkal (látens konfliktusok), valamint a tulajdonnal kapcsolatos ambivalen-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ciák (piaci és reciprocitási illúzió válsága). E paradoxonok különbözőképpen bár, de egyaránt magukban rejtik az eldologiasodás és az előítéletek által torzított segítői hálózatok újratermelődését, miközben magukon viselik a jóléti állam, individualizáció és az új strukturális kiszolgáltatottság kontingenciáit.

SEGÍTÉS A PIAC ÉS A BÜROKRÁCIA SZORÍTÁSÁBAN – SZOLIDARITÁS A KIBERNETIKAI INTEGRÁCIÓ TERÉBEN

Míg a konzerváló integrációs logika közösségi, a reflexív pedig az egyéni és intézményi aktorok intencionális stratégiáihoz kapcsolódó segítői hálózatok formálódását teszi lehetővé, addig a kibernetikai integrációs logika a rendszerszerű, automatizált mechanizmusokon alapuló szolidaritásért felelős. Ugyanakkor az egyéni cselekvők szemében megmásíthatatlannak tűnő adottságok mentén szerveződő segítői interakciók sem mentesek a belső ellentmondásoktól: a rászorulóknak szükségletei egyaránt konfliktusba keveredhetnek az intézmények finanszírozásáért felelős piaci szempontokkal, valamint az adekvát intervenciókat meghatározó szakértői szemantikákkal. Legnyilvánvalóbb formában ez az ellátórendszer privát cégeinek gyakorlatában mutatkozik meg: *„Annyiban jobb nekünk, hogy magánintézmény vagyunk, hogy megválogathatjuk, hogy kiket veszünk föl. Lehet, hogy egy kicsit esetleg szegregáció-nak is számítana ugye. Vagy, de mert az önkormányzati intézményekbe fölvesznek mindenkit, és hogy mondjam, ha az idős nem tudja kifizetni a havi díjat, akkor az önkormányzatnak be kell hajtania a gyereken. És hiába van a szülőtartás nem akar, mert ő nem kapta meg. Tehát ugye vannak problémák”* (nagyfalvai idősek otthona munkatársa). Azáltal, hogy ezek a szolgáltatások egyszerre illeszkednek az állami társadalombiztosítási rendszerbe és a piaci szektorba, azok eltérő prioritásából fakadóan többféle paradox tendenciával is terheltek.

A piaci logika explicit megjelenése a segítői folyamatban mindenekelett amiatt okoz konfliktust, hogy nyílttá válik a – szolidaritási viszonyokban egyébként rejtett módon meglévő – profitabilitás szempontja. Ennek következtében nem csak azok körét szűri meg az intézmény, akik meg tudják fizetni a gondozási költségeket, hanem a szolgáltatások esetében is folyamatosan mérlegeli, hogy mi az, ami rentábilis.¹⁵ Egy ilyen kalkulus perspektívájából a rászorulóknak eldologiasító perspektívában jelennek meg, akikhez való viszonyt a standardizált szükségletek, valamint a szerződésben rögzített szolgáltatások keretezik: *„Megpróbáljuk, tehát van olyan, amit nem szabad. Tehát munkaidő után nem mehetnek a gondozónők. De hogyha éppen arról van szó,*

¹⁵ Az ellátórendszer mellett az olyan társadalmi integrációt és mobilitást segíteni hivatott programokban, mint a Szociális Földprogram is egyre több konfliktust okoz a 2010 utáni időszakban a piaci és workfare szempontok előtérbe kerülése: míg korábban az ehhez hasonló kezdeményezések a leginkább deprivált helyzetben lévők önellátására irányult, a közelmúltban piaci kritériumok kerültek előtérbe (Csoba 2017).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

hogy nagyon rosszul van, vagy valami, de akkor úgy is átmegegy a gondozónő. A magány szempontjából a családot pótolni nem tudjuk (...) Nem itt él a család, dolgozik a család, ugye sajnos sokat oda vannak, eljárnak dolgozni, nincs úgy idő már. Ugye az időseknek meg ez a heti egy-két alkalom kevés. Örülnek a gondozónőknek, amikor jönnek. Van, aki annak is örül, hogy benéz. Van, akinek az a megszabott egy óra hossza is kevés” (nagyfalvai önkormányzati idősgondozó). Az érintettek perspektíváját felvillantva kiderül, hogy miközben nagy skálán mozoghatnak az olyan eszközráfordítást nem igénylő szolgáltatások, mint a beszélgetés és társaság, a piaci logika által meghatározott mértéken túl nincs mód ezek differenciált biztosítására. Ebben az értelemben a jóléti állam finanszírozási korlátai a szociális munka gyakorlatában is kontingenciát szülnek: végső soron a gondozást végzők személyes morális döntésén múlik, hogy mit minősít „rendkívüli” esetnek, amikor munka idején kívül is segítő. Ahogy az ellátórendszer áttolja a morális szintre a kontingencia kezelését, úgy a piaci és segítői logika konfliktusa végső soron a privát szabadidő feláldozása és a rászorulóknak igényeinek ignorálása közötti választás elé állítja a gondozókat.

A jóléti állam szolgáltatásainak kiszervezése piaci, civil és egyházi intézmények körébe másfelől sajátos rivalizálással terheli meg az ellátórendszert. Minthogy ezek az aktorok ugyanazért a normatíváért versenyeznek, így nem ritka, hogy egymást rejtett vagy nyílt ellenségességgel kezelik: „Az ellátás szerintem nálunk az úgy jó, mindenkinek maga felé hajlik a keze, de szerintem nálunk elég jó az ellátás. Nyilván az, hogy vannak az egészségügyi intézmények ott esetleg jobban falakba ütközünk. Ott vannak az időpontok, a várólista, vagy az, hogy ahogyan az idősekhez állnak. Pláne van olyan, hogyha látják, hogy intézményből jött, akkor eleve lekezelően bánnak vele. Azzal a beteggel, aki intézményből jön, mondják, hogy »ó otthonból jött?«. Nem tudom, miért van ez a sztereotípa” (nagyfalvai idősek otthona munkatársa). Míg az önkormányzati intézmények neheztelnek a privát intézményekre amiatt, hogy a piaci alapon működők lefölözik a fizetőképes, vagyis könnyebben gondozható érintetteket, addig mindketten neheztelnek az egyháziakra, melyek magasabb normatívát kapnak ugyanazért a szolgáltatásért. Így nem meglepő az sem, hogy a szakmai tapasztalatcserére lehetőséget kínáló alkalmakkor is felemás hangulat az uralkodó: „Szoktunk beszélgetni, szóba állunk, egymásnak tanácsokat adni. Vannak tréningek, tréningeken részt veszünk. (...) Nem egyszerű.” (nagyfalvai önkormányzati idősgondozó). Az ellátórendszer szakemberei közti rejtett rivalizálás a segítői gyakorlatok funkcionális javulását ássa alá, amennyiben egyszerre von el energiákat az elengedhetetlen együttműködéstől és akadályozza az esetleges jó gyakorlatok terjedését.

E paradoxonok ellenére a piaci logika mégis meghatározó eleme a szolidaritási hálózatoknak, nem függetlenül attól, hogy egy egyébként erőforráshiányos strukturális pozícióban az ellátórendszer fejlesztése rejti magában a stabil munkahelyek

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

és akár a vállalkozás lehetőségét is.¹⁶ Ahogy az ágazatban dolgozók egyöntetűen utalnak rá, az önkormányzat aktív szerepet vállal a szociális vállalkozások beindításában: „Tehát mi itt a településen az önkormányzattal, a helyi szolgáltatókkal nagyon jó kapcsolatban vagyunk, a polgármester is nagyon segítőkész mindennel” (nagyfalvai idősek otthona munkatársa). Ugyanakkor ennek a támogatásnak megvannak a saját szempontjai, melyek nem teljesen függetlenek a politikai érdektől: „A hivatalból segítséget kapunk, (...) az idősek részére favágást, illetve fűvágást biztosít, ami nagy segítség, mert ugye a gondozónők faladatába nem tartozik bele, de mégis meg kell csinálniuk” (nagyfalvai önkormányzati idősgondozó). Beszédes, hogy a kiemelt segítői formák egyrészt valamilyen módon a nyilvános terekhez kötődnek (a házak látható részének rendben tartása), másrészt olyan feladatokra irányulnak, ami bár hivatalosan nem dolga a gondozóknak, de önkormányzati segítség híján, mégis rájuk testálódna. Mindezek ellenére, konszenzuális az álláspont, miszerint helyes, hogy az önkormányzat befektetési lehetőségként tekint a szociális szolgáltatói szektorra. Ezt bizonyítja mindenekelőtt, hogy sokan vannak azok is, akik személyes mobilitási pályájukat is ennek keretei között tudták beindítani: „Előtte közmunkás voltam, itt a hivatalban, itt dolgoztam. (...) hát, mondtam, ez nekem nem életszínvonal, én ezt nem akarom csinálni. Jött ez a lehetőség, ez a tanfolyam, jelentkeztem, és azóta ez vagyok már, nevelőszülő (...) én előtte megkérdeztem a polgármestert, a gyámügyi tanácsadót, mondom mit szólnak hozzá, hogy én ezt el szeretném végezni? Mondom, támogattok? Azt mondja (...) ezerral támogatunk téged” (nagyfalvai nevelőszülő). Ez a példa korántsem egyedi, amennyiben többen beszámoltak arról, hogy a közmunkás létből valamilyen szociális foglalkozás irányába tudtak kimoszdulni. Miközben ez személyes szinten mobilitást jelent, többféle paradoxonnal terheli meg a rendszert.

A leggyakrabban hangoztatott bírálat szerint egy mesterségesen felduzzasztott és ennyiben fenntarthatatlan rendszert eredményez, ami nem képes saját előfeltételeit biztosítani, így a bizonytalan támogatási forrásoktól függővé teszi a közösséget: „Tehát tulajdonképpen nem gyarapodtak a munkahelyek, a legnagyobb munkaadó az önkormányzat. Ami megpróbált orvosolni ezen, az elsősorban az volt, hogy a szociális szférában nyíltak lehetőségek, pl. házi gondozás. Itt az egy főre eső átlaghoz képest négyszer annyi embert foglalkoztatnak, az más kérdés, hogy ennek valóban van-e megalapozottsága (...) Mondhatjuk így is, hogy ezeket a családokat életben tartja a mi adóforintjainkból (...) A hatáskörével kapcsolatban nekem vannak kétségeim, ezt el is mondtam neki, egy nagy rózsaszín lufinak tartom, és az erre elköltött százmilliókat. Mint amikor gyöngyöket szórnak a disznók elé. Próbálunk nyújtani valamit valakinek, aki ezt nem tudja kihasználni, nem tudja kiaknázni, nem tud élni vele, értékelni ezt az egész dolgot. Mi működtetünk rendszereket, amíg forrás van benne, addig mozog, de

¹⁶ Ez óhatatlanul azzal a következménnyel is jár, hogy a jóléti intézmények működtetésének szempontjai elválaszthatatlanul összefonódnak az önkormányzat politikai céljaival, valamint a rendies érdekesség keretek érvényesítésével (Schwarcz – Szőke 2014).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

*nem lesz önjáró ez a rendszer” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó).*¹⁷ A kiinduló problémát e diagnózis szerint az okozza, hogy fizetőképes vásárlók híján nincs valós piaci viszonyok kialakítására lehetőség a faluban. Így az önkormányzat válik a fő munkáltatóvá, jobb híján a szociális szektorra terhelve rá a munkaerőpiac fenntartásának terhét – ez azonban alapvető paradoxonnal terheli meg a rendszert. Amennyiben a szolidaritás lehetőségét magában rejtő intézményrendszer egyúttal a piacot helyettesítő rendszer is lesz, két ellentétes érdek feszül egymásnak: az ellátórendszer mint munkaerőpiac felől abban érdekelt az önkormányzat, hogy a rászorultak stabil bázisa jöjjön létre, akiket nem csupán minél hosszabban, de egyúttal minél problémamentesebben is lehet gondozni; ezzel szemben a rászorultságot megszüntetni kívánó intervenció abban érdekelt, hogy folyamatosan rotálódjanak a megsegítettek.

Az előbbi szempontok mentén szerveződő szolgáltatásokat alapvetően a kiismerhető és jól kontrollálható rászorulókkal való foglalatosság motiválja, ami nem csupán a rendies keretek közé integrálódni hajlandó, „érdemes” szegények rekrutálását valószínűsíti (vö. kizáró konzerváló integrációs tér szolidaritási mintázatai), hanem emellett az ő állapotukon való változtatás motivációjának hiányát. Ennek következtében a megvalósult segítői interakciók nem ritkán alacsony minőségűek, vagy egyenesen látszatz megoldásokon alapulnak: *„Itt a szociális szférában sokan nem tudom, hogy ha nem ott dolgoznának, akkor nem tudom, hogy hol dolgozhatnának, nagy eséllyel sehogy (...) Sokan vannak dilettánsok. Aki a házigondozásban van, annak erősen megkérdőjelezhetőek a kvalitásai, rájuk nem nagyon lehet építeni. Nem akarok megbántani általánosságban mindenkit, nem biztos, hogy én őket alkalmaznám. Elmegy az egyik idős emberhez, elrötyög, de ha ténylegesen munkát kellene végeznie, akkor elmegy, mert neki erre nincs ideje” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó).* Az önkormányzati szolidaritási hálózatok rejtett érdekkonfliktusa amellelt, hogy kontraszelekciót eredményez a dolgozók kiválasztásakor, egyúttal a munkavégzés elhivatottságát is veszélybe sodorja. Ennek következtében olyan eldologiasító segítői interakciókat valószínűsít, melyek közönyösek a rászoruló szemponjtjai iránt.

A piaci szempontok torzító hatása mellett a szakértői logika szerint eljáró ellátórendszernek a saját működésén belül is meg kell küzdenie legitimációs kihívásokkal. Az oktatási rendszerben dolgozók általános tapasztalata volt a túlbürokratizáltságból és centralizáltságból fakadó egyszerre felesleges és megterhelő elvárások. Ez egyrészt energiákat von el az érdemi munkától: *„Rengeteg a dokumentáció, nagyon sok a dokumentáció” (nagyfalvai pedagógus);* másrészt diszfunkcionális döntéseket eredményez: *„Ha a törvényeket megalkották, mondjuk a 2. kerületben, Budapesten, és erre nincs visszajelzés, hogy ez nem jó, akkor azt mondják, hogy minden rendben*

¹⁷ Az ellátórendszer önkormányzati szükségletekhez való igazítása általánosan is dokumentált jelenség: ahelyett, hogy a rászoruló szemponjtjai alapján szerveződnének, a szolgáltatásokat az azokat „működtető” önkormányzatok, civil és egyházi szervezetek és az államilag finanszírozott férőhelyek elosztásáért felelős szervek határozzák meg” (Goldman et al. 2016: 376).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

van” (*nagyfalvai egészségügyi dolgozó*). Az adminisztratív rendszerrel összefüggő diszfunkciók következtében maguk az ellátórendszer működtetői is eldologiasodott szerepbe kerülnek. Ez egyfelől önmagában is megterheli a segítői helyzeteket: azok magától értetődő horizontjaként egy automatizált, az egyéni szükségletekre reflektálni képtelen keretrendszert jelöl ki. Másfelől ellenállást is szül: minthogy a részletekbe menő ellenőrzés azt fejezi ki, hogy az ellátórendszer nem bízik végrehajtóiban, így ez utóbbiak sem látnak okot arra, hogy elismerjék a hierarchiában felettük állók kompetenciáját.

A kontrollt biztosítani hivatott helyzetekből ennek megfelelően megpróbálják kivonni magukat: *„kiküldték a sok emailt, hogy ki az, aki jövőre tanfelügyeletet kap. Nyár előtt két nappal. Teljes káosz még ez, de annyira nem görcsölünk. (...) olyat is hallottam, hogy valaki mondta, hogy ameddig nem kötelező a minősítem, addig számíthatok rám, de amikor kötelező lesz, azonnal felmondok és elmegyek. Nem akarják azt a hatalmas munkát, meg stresszt, amivel jár. (...) Nem azt nézik, hanem a papírmunkát. Bejönnek két foglalkozásra, nekem ne mondja senki, hogy három idegen, az alatt a kétszer 45 perc alatt leszűri, hogy te 30 évig mit dolgoztál. Rádásul nem is óvónők”* (*nagyfalvai óvopedagógus*). Ilyen feltételek mellett a funkcionális javulás perspektívája által szervezett kibernetikai segítői hálózatokban elkerülhetetlenül paradox mechanizmusok indulnak be: miközben a rendszer működését felülről meghatározó aktorok a teljesítményoptimalizálás perspektívájából egyre differenciáltabb feladatokat jelölnek ki és várnak el a végrehajtóktól, addig ez utóbbiak egyszerre élik meg adminisztratív túlterhelésként és a megbecsülés megvonásaként a rendszeren belüli hatóságok kontrolltörekvéseit. A szakértői rendszer legitimációs válsága egyszerre hordozza magában a jóléti állam túlságosan merev intézményrendszeréből fakadó kontingenciáknak, valamint általában a szakértői tudásba vetett bizalom megingásának nyomát. Ezen esetlegességek eredményeként a szolidaritás rendszerszerű mechanizmusai nem egyszerűen védtelenek lesznek a piac, valamint a kizáró közösségi szolidaritás felől rájuk nehezedő nyomással szemben, és képtelenné válnak az egyéni és intézményi reflexivitás beépítésére, hanem egyúttal belső diszfunkciókkal is megterhelik a szolgáltatásokat, melyek így potenciálisan hiteltelenné válnak a működtetők és kliensek számára egyaránt.

Összességében a kibernetikai integrációs mechanizmusok terében szerveződő szolidaritást egyaránt jellemzik a piaci logikából fakadó belső (profitabilitás mint a szelekciót és az ellátás minőségét meghatározó korlát) és külső (rivalizálás a normatíváért) konfliktusok, a szociális ellátórendszer szolgáltatási és munkaerőpiaci aspektusai közti inkompatibilitás (*status quo* látens fenntartása), valamint a bürokratikus terheléssel összefüggő ellenállás (szakértői hierarchia legitimációs válsága). E paradoxonok következtében az eldologiasodás (vö. piaci, illetve adminisztratív kolonizáció) és előítéletek (vö. piaci szelekció) esélye egyaránt megnő. Eközben a jóléti állam és a szakértelem válságából, valamint az új típusú kiszolgáltatottságokból

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

fakadó kontingenciák egyaránt korlátozzák az ellátórendszer keretei között szerveződő segítői hálózatok hatékonyságát.

NEGATÍV KÖLCSÖNHATÁSOK SPIRÁLJÁBAN – A KÜLÖNBÖZŐ INTEGRÁCIÓS LOGIKÁK METSZETÉBEN SZERVEZŐDŐ SZOLIDARITÁS PARADOXONJAI

A különböző integrációs logikák nem csupán önmagukban jelölik ki a szolidaritás lehetőségterét, hanem egymással kölcsönhatásban is. Az alábbiakban e hatásokat tekintem át, elsőként a konzerváló integrációs logika expanszív tendenciáira, másodikként a reflexív és kibernetikai integráció közötti inkonzisztenciákra térve ki. A falu véleményformálói közül többen is kiemelik a gazdag kulturális életet, ami egyaránt magába foglal ismeretterjesztő előadásokat, közös beszélgetéseknek teret adó olvasóklubot, népművészeti és színjátszó kört. Ugyanakkor, amint megpróbáljuk lehatárolni az autonóm reflexiót és a demokratikus nyilvánosságot facilitáló reflexív integrációs logikán alapuló szolidaritás terét, nehézségekbe ütközünk. Nem csupán azért, mert e hálózatok tagjai átfedésben vannak a gazdasági és hatalmi kulcspozíciók birtokosaival, hanem még inkább azért, mert e két területet maguk sem választják el egymástól: *„Egészen más a Facebook, egészen más mikor személyes, a nonverbális jelekből is leveszi az ember a kommunikáció lényegét. Érzik a hiányát, annak hogy a közösségi terek szűkültek, kevesebb van belőle. Én legalábbis érzem, mert ami rendezvényeket, itt a baráti körnek szervezek, ez pontosan erről szólna: hogy jöjjön el az is, akivel nagyon régen találkoztam, az is, akivel tegnap, és akkor, hű nézzük már, hát most nem is olyan jó kapcsolatban vannak egymással, hát csak piszkáljuk már meg, hogy hátha, vagy eldurvul ez a helyzet vagy kisimul”* (nagyfalvai nagyvállalkozó). A kulturális és közéleti rendezvények ebben az értelemben elsősorban a falu elitjének informális találkozási helyeként szolgálnak. Az itt formálódó nyilvánosság abban az értelemben a nyílt hatalmi reprodukció színtere, hogy informális keretek között itt dőlnek el a falu életét meghatározó kérdések. Ahogy egy elitbe sorolható interjúalany megfogalmazza: a település a *„saját szemétdombom”*, ami nem nagy ugyan, de mégis otthonos, elsősorban amiatt, mert míg ő *„anyagi, erkölcsi és politikai értelemben független”*, addig tőle *„kőkeményen függnék”* (nagyfalvai nagyvállalkozó).¹⁸

Az elit nyilvánosságának színterei privilegizált pozíciókhoz köthetők nem csupán abban az értelemben, hogy meghívásos alapon lehet bekerülni, hanem még inkább azért, mert csak az elit engedheti meg magának megszervezésüket. Ahogy arra többen is utalnak, a középosztályba tartozók hétköznapijait olyannyira lekötik a materiá-

¹⁸ E függés általános tetjei az agrárszektorban lezajló strukturális átalakulások világítják meg: ezeket egyszerre jellemzi a koncentráció és a kistermelői életmód ellehetetlenülése (Kovács 2018). Mindezek következtében a falvak strukturális viszonyait általánosságban a helyi függési hálók kialakulása jellemzi, ami egybevág az érintettek tapasztalataival is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

lis újratermelés önkizsákmányoló folyamatai, hogy nincs alkalmuk kitörni az atomizáltságból¹⁹: „Nagyon, nagyon begubóznak az emberek, nagyon befele élnek. Nem nagyon osztják meg a problémáikat, nem nagyon járnak közösségbe. Nem nyitnak kifele, nem nyitnak kifele. Tartanak az éhségtől (...) olyan kizsigerelést végez szemben, hogy öt hónapra előre minden hétvégéje be van írva, hogy továbbképzés, család, munka” (nagyfalvai kisvállalkozó). Ebből fakadóan a művelődés, kulturális fogyasztás és közös reflexió egyaránt a kiváltságosok privilégiuma marad. A középosztályi nyilvánosság utolsó színterei között a pálinkafőzde és a kocsmá maradt meg, melyeknek ugyanakkor megvannak az alkoholizmus veszélyével összefüggő stigmái: „Nagyon kevés közösségi hely maradt. Természetesen a kocsmá is ilyen lenne, a kocsmá is ilyen lenne, nincs is semmi baj evvel, mert nagyon sokan tényleg azért mennek, hogy megisznak egy sört, és ‘Mit hallottál?’. Tehát, csak ugye az elég pejoratív, hogy akkor járok a kocsmába, meg azért, ha már megyek akkor fogyasztani is kell, és akkor már biztos alkoholizál, biztos részeges, satöbbi” (nagyfalvai kisvállalkozó).

Mint ahogy a reflexió és nyilvánosság terei a rendi viszonyokat képzik le, így végső soron felerősítik a kizáró közösségi szolidaritás hatásmechanizmusait: ahelyett, hogy korrekciós lehetőséget kínálnának, becsatornázza az egyébként elnémitott társadalmi csoportok hangját a segítői hálózatokba, egy újabb falat húznak fel.²⁰ Ebben az értelemben az utolsó akadályok is elhárulnak a konzerváló integrációs logika keretei között szerveződő szolidaritás expanziója elől: azok a társadalmi csoportok sem képesek befolyásolni annak horizontját, akik egyébként a legközelebb állnak hozzá. A reflexió terét gyarmatosító konzerváló szféra paradoxonja, hogy az erőforrások felett rendelkezők el vannak zárva a rászorulóknak perspektívájától, mint ahogy a nyilvánosságban csak olyan érintkezések lehetségesek, melyek fentről lefelé irányulnak, egy hierarchikus logikát követve. Ez az összefüggés ráadásul nem korlátozódik a gazdasági vagy civil szereplőkre, hanem áthatja a szakértői rendszerek működtetőinek habitusát is, akik hajlamosak afféle népművelésként tekinteni munkájukra, infantilizálva a klienseket: „Tehát kell őket figyelni, illetve ellenőrizni, kéz alatt tartani, és akkor nincs elkanászosodás. Igazából ennyi, vezetni kell őket, mint a gyerekeket” (nagyfalvai védőnő).²¹ Ilyenformán azt lehet mondani, hogy a rendies logika egyaránt

¹⁹ Ahogy azt reprezentatív kutatások részletesebben elemzik, a bizalmi kapcsolatok alacsonyabb száma jellemzi a kistéleplüléseken lakókat, függetlenül a strukturális változóktól (Csurgó et al. 2017: 194).

²⁰ A kizáró rendies logika érvényesülésének makroszintű következménye a tartósan deprivált rétegek és a jövedelmi szegények közötti távolság növekedése, más szóval a mélyszegénységben élők további leszakadása (Branyczkai – Gábos 2018). Noha ennek nyomait elsősorban Kisfalván tapasztaltuk, ezen általános tendenciák kijelölik a nagyfalvai dinamikák tétjét is.

²¹ Ugyanez a tendencia érvényesül az önkormányzatok segélyezési politikájának átalakulásában: az elmúlt években a „nagyobb szociális biztonságot jelentő, rendszeres támogatási forma súlya csökkent, miközben – az egyéb támogatások térnyerésével – egy alapvetően eseti jellegű ellátási forma súlya nőtt meg” (Kopasz – Gábos 2018: 347). Mindez azt jelenti, hogy egyre nagyobb tér nyílt a segélyezéspolitikán belül a kiszámítható, alanyi juttatások helyett, egyéni elbíráltástól függő, és ennyiben önkényes döntések számára.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

expanzív nyomás alatt tartja a reflexív és kibernetikai szolidaritási hálózatokat, lábens vagy manifeszt módon részt vállalva azok szervezésében.

E gyarmatosító folyamatoknak ugyanakkor nem csak az alul lévők lesznek kárvalottjai, hanem a helyi elit is. Ahogy azt többen is megfogalmazzák, az a rendi hierarchia, melynek fenntartásában érdekeltek több dimenzió mentén is, legitimációs válságba került. Ilyenformán nem csupán az okoz gondot, hogy expanzív logikaként beszűkíti a reflexió tereit, de emellett eredeti funkcióját is egyre kevésbé tudja ellátni, vagyis képtelenné válik egy magától értetődő társadalmi rend fenntartására. A legitimációs válság egyik leggyakoribb keretezése az intergenerációs és interetnikus különbségekből fakad: *„Nem látok ambíciót a fiatalokban, hogy hova akarnak eljutni. Egy tizenévesnek valószínűleg nincsenek kiforrott gondolatai, amivel nincs is baj. De se tudásszomj, se szorgalom, se kitartás, se akarat, valamiféle nihil van. Kifejezetten sajnálom ezt a generációt, nekik nincsenek emlékeik, nem mennek kirándulni, biciklizni, nem rekesztik el a patakot. Ezekbe nekem gyerekkoromban részem volt. Ezeknek az embereknek nem lesznek átélte emlékei, és nincsenek ambícióik. És akkor megkérdőzöm, mégis mit szeretne, de nem tudja. Tanulni nem akar, dolgozni nem akar, és ezek valamennyire összefüggenek egymással”* (nagyfalvai egészségügyi dolgozó). Mások az információs társadalom kihívásaira utalnak: *„rettenetesen elmagányosodnak, és nem is vágnak, vagy van valami belső szorongás és nem is mer, vagy nem is akar, vagy nem is tudna, mondjuk nem tud itt megszólalni, vagy nem akar megszólalni. Szerintem ez inkább elmagányosítja őket, hogy mindig csak a telefon van partnernek, meg a Facebook van partnernek”* (nagyfalvai könyvtáros).

Ahogy ebből a sommás ítéletből kiderül a fiatalokra (illetve ahogy más részletekből kiderül, a romákra is) sokan úgy tekintenek, mint akik egy teljesen másik, valójában értelem nélküli világban élnek²². Amellett, hogy ezt önmagában is sajnálatosnak minősítik, különösen problémássá azokban a helyzetekben válik, amikor az idősebbek megpróbálják érvényesíteni saját tapasztalati terük alapján elvárt tekintélyüket, azonban rendre kudarcot vallanak: *„Az iskola életében a fegyelmezetlenség. A gyerekeknek a megfoghatósága. Azt tapasztaljuk, hogy az évek során ez egyre rosszabb. (...) elkezdődött az a vonal, hogy egy kicsit úgy látom, hogy azt gondolják a szülők, hogyha meg van határozva a gyerekeknek, hogy mit csináljanak, úgy rosszat tesznek vele, pedig nem így van. Kellene, hogy a gyerekeknek a megfelelő irányt a szülő határozza meg, ő döntson a dolgokban és ezt egyre kevésbé tapasztaljuk. Ráhagyják a gyerekekre a döntés jogát egész kicsi kortól és egészen komoly fegyelmezetlenséghez vezet ez”* (nagyfalvai oktatási intézmény vezetője).

Tekintély hiányában a rendies hálózatok működésképtelenné válnak, ami negatív spirált indít be a szolidaritásban, tovább növelve a közösség belüli törésvonalat-

²² Kérdés, ezek a generációközi megértési nehézségek milyen mértékben felelősek a vizsgált településhez hasonló községeket átlagon felüli mértékben jellemző elmagányosodásért (Albert et al. 2017: 317).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

kat. Az alávetett pozícióban lévők passzív ellenállást fejeznek ki, amit a feljebb lévők „ambíciótlan” vagyis értelmetlen létnek tekintenek, és értetlenül állnak azelőtt, hogy tekintélyüknek nem tudnak érvényt szerezni. Egyetlen működőképes stratégiaként az általuk felügyelt források megvonásával tudnak élni, ami a segítői interakciók terének beszűkülését eredményezi ugyan, ám eredeti célját, a tekintély visszaállítását nem éri el. Akik számára legfeljebb eldologiasító szolidaritást kínál fel a közösség, azok esetében a további erőforrásmegvonás fenyegetése sem feltétlenül bír motiváló erővel: *„Államilag jött a törvény, hogy nem lehet szegregálni, mert ott főként cigányok, kisebbségiék voltak, és utána őket már nem lehetett külön osztályba rakni. Én itt is látom, hogy se viselkedni, egy hittanórán ritka alkalom, ha normálisan le lehet adni egy órát. Nem figyel, beszélget, ha rászól az ember, már az első kiröhögi a tanárt. Ugye a pedagógusnak nincs semmilyen eszköz a kezében, amivel fegyelmezni tudná őket, mert nem lehet az, hogy fogom azt, nyakom vágom, hogy figyelj, hallgass már el” (kisfalvai egyházi alkalmazott).* Az eldologiasító, a rászorulóknak szemponyjai iránt közömbös szolidaritás és az attól elválaszthatatlan tekintély legitimációs válsága összességében feloldhatatlan paradoxont eredményez, amiben a kölcsönös negatív tapasztalatok egymást erősítik, míg végül az interetnikus előítéletekben oldódnak fel.²³

A kizáró közösségi szolidaritás és a tőle való függetlenedés reflexív terei közötti konfliktus elmérgesedését fejezi ki a rendi egyenlőtlenségek csökkentésével párhuzamosan az interetnikus távolság áthidalására is törekvő segítői kísérletek elutasítottága. Hiába érdeke látszólag mindenkinek – ha másért nem, hát közegészségügyi okokból – a leghátrányosabb helyzetben lévő, többnyire roma családokon való segítés, az mégis ellenséges fogadtatásra talál a – többnyire nem-roma – középosztály körében: *„Ilyen higiéniai problémák is voltak nála, de azóta nincsenek. (...) Hát ez a rüh, meg ótvár, tetű. (...) Tehát hogy az idegi irigység néha visszacsap itt. Nem azt látják, hogy egyébként szakmai szempontból ez egy nagyon fontos dolog lenne, hogy a szülőket mire tanítja a gyerekház. Mer ők csak annyit látnak belőle, mondjuk egy facebookos fotóból, hogy hol itt habzsi-dőzsi, ott a kóla, ott a szörp, ott a kirándulás, és azt ugye nem látják, hogy a gyerekháznak ez a legsajátosabb funkciója, hogy ugye a szülővel együtt van itt a gyerek, és a szülőt tanítják arra, hogy kezet mosunk, hogy készítünk el egy egészséges tízórait, hogy, hogy a vécéhasználat után mi a teendő, sa-többi” (kisfalvai gyerekház munkatársa).* Ilyenformán hiába vállal fel saját értelmezése szerint híd szerepet egy intézmény, minden igyekezete ellenére ellenszélben találja magát.

Ezen pedig az sem segít, hogy kimondottan körültekintően jár el, egyszerre próbálva lavírozni a különböző rendi pozíciók perspektívája között: *„egyébként a gyerekházak nem csak a gyerekházban segítenek a szülőknek, ez még fontos hozzá-*

²³ E tendencia eszkalálódásának tágabb következményei a tettelegességig fajuló interetnikus konfliktusokban manifesztálódnak (Feischmidt – Szombati 2018).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tenni, hanem mondjuk ők át is kísérik a hivatalba. Ugyanúgy tanítjuk a szülőket a gyerekházba, mint ahogy a gyereket. Tehát a gyerekek is, hogy leülünk és megmutatjuk, hogy hogy kell akkor abba a játékba bedobni azt a valamit, ugyanúgy ők akkor átkísérik az első alkalommal, amiután megbeszélték, hogy hogy kell köszönni, kérni, satöbbi, átkísérik” (kisfalvai gyerekház munkatársa). Azon ritka intézmények, melyek deklarált célja az egymástól csaknem hermetikusan elválasztott rendies csoportok között átjárást biztosítani, végül is fennakadnak a nem ritkán etnikai alapon szerveződő ellenálláson. Az elmérgesedett helyzetben azon közegészségügyi intervenciókra sincs lehetőség, melyek céljaival egyébként mindenki egyetért. A közösség nem-roma tagjai veszélyesebbnek érznek bármiféle interakciót, ami a kiépült választóvonalak át lépésének lehetőségét hordozza magában annál, amekkora közhasznót elképzelhetőnek tartanak: „elkezdett terjedni, hogy ott van mosógép, konyha, fürdőszoba, és végül is ez olyan napközi, ha van egy hátrányos helyzetű család, oda bemehet napközben, még kisebb gyereke van, aki nem óvoda, akkor oda beviheti, főzhet magának ebédet, kimoshatja a ruháit. Na már mi ezt láttuk és mondtuk, hogy innentől kezdve ezek ide fognak járni fürdeni, enni, nem fognak mosógépet venni (...) hat éve lakunk itt, azóta folyamatosan volt olyan... az internetről ilyen potom pénzért kihozza a postás, rettenetesen káros, mert mindegyik szintetikus. Hát hogy ezt megakadályozni hogy lehetne, nem tudom, és hogy erre létezik-e megoldás, azt nem tudom” (kisfalvai pedikűrös).

A szolidaritás ebben a szélsőséges perspektívában már csak azért is tűnik lehetetlennek, mert ehhez be kellene engedni a romákat azokba a terekbe, ahonnan eddig még sikerült kiszorítani őket. Márpedig ezt sokan úgy élik meg, mint a közösségi tér biztonságát elemi szinten veszélyeztető fejleményt: a gyerekház anyáknak és kisgyermekeknek nyújtott szolgáltatásaitól elválaszthatatlannak tűnik, hogy „drogosok” árasztják el annak környékét. Értelemszerűen ezeket az extrém félelmeket korántsem osztja mindenki, mégis kifejezőek a tekintetben, hogy milyen következményei vannak a kizáró-eldologiasító közösségi szolidaritás dominanciájával és a korlátozott reflexív lehetőségekkel jellemezhető konstellációnak. Ez olyan „inkubációs térként” működik, ahol a csoportgondolkodás és a konfliktusok kiéleződése útjában nem áll semmilyen gát, aminek következtében a szolidaritás számára áthatolhatlan falak emelkednek a közösség csoportjai közé.

A konzerváló és reflexív integrációs logikák közti térben felbukkanó paradoxonok nem hagyják érintetlenül a kibernetikai teret sem, amennyiben aláássák az annak működtetéséhez is nélkülözhetetlen elismertséget. Ennek hiányában pedig az egyébként is forráshiányos, reflexív erőforrásokra támaszkodni kevésbé képes ellátórendszer eszköztelen marad: „Korán felnőttek akarnak lenni a gyerekek, és én ezt úgy gondolom, hogy egy önmagát beteljesítő jóslat, mivel nekik nincs megmondva kicsi korukba, és nem szabad rászólni, mert baja lesz a gyerekek, ebből következik, hogy az évek során a fejére nő a gyerek a szülőnek, és azt gondolja, hogy neki túl hamar felnőttnek kell lenni. Teljes döbbenet, hogy hetedikes gyerek elmondja, hogy ő

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

whiskey-t iszik hétvégén, bulizni jár, hajnal 3-4-kor megy haza. (...) akkor kérdezem, tud róla anyukád apukád, tud róla, sőt meg is kínálja, hát akkor innentől nekem milyen eszközöm van arra, hogy legfeljebb azt mondom, hogy ó, ne csináld, hát fiatal fejlődő szervezet, tudod, hogy az italtól akár meg is halhatsz, meg ilyen kis szentbeszédekkel, hogy így mondjam szoktam élni a gyerekek körében, meghallgatják, egyem meg a szívüket, de addig, amíg meghallgatják, úgy nagyon jó, utána következő héten ugyanúgy folytatódik tovább” (nagyfalvai pedagógus). A tekintély feloldódásával összefüggő általános legitimációs válság ebben az értelemben áterjed a konzerváló integrációs logikával összefonódott szakértői helyzetekre is. Minthogy maga a szöfogadás, vagyis a hierarchiák elismerése hiányzik a szocializáció folyamatából, ezért erre a rendszerszerű intézmények sem tudnak építeni. Alternatív eszközök híján végeredményben diszfunkcionálissá válnak. Így végső soron a különböző szinteken mutató paradoxonok egymásra rétegződnek: nem csupán eldologiasodást, de annak is egy hatékonytalan formáját eredményezve.

A szolidaritás e sokféle, egymást felerősítő paradoxonjának keretei között legfeljebb hibrid segítői hálózatok stabilizálódhatnak. A rászorulóknak szenvedéseinek enyhítése, valamint a látens gátak feloldása helyett a hangsúly áttolódik a felügyelet területére. Minthogy tényleges megoldásban kevesen reménykednek, így nem ritka, hogy a problémák láthatatlanná tévése, vagyis a közösség ingerküszöbe alá történő szorítása válik domináns stratégiává. Erre jó példa az iskolába beilleszkedni képtelen gyerekek leszedálása: *„olyan pörgősebb gyerek volt, mint a többi átlagos gyerek. (...) a megyei szakértő bizottság megállapította, hogy SNI-s. Onnantól kezdve a gyerek már kapta a saját nevelését, meg kapta a gyógyszert, szegénykém, amit én nem akartam, nem szerettem volna, én mondtam, hogy nem vagyok ennek a híve. A gyerek az legyen gyerek. Amikor a gyerek itthon volt hétvégén, beadtam neki, a gyerek mint egy zombi, olyan volt. Mondtam, én ezt nem akarom. Nem a saját gyereke, nevelt gyereke volt. Láttam úgy ült, úgy le volt tompulva. Mondtam, ezt nem akarom látni. (...) A tanároknak a céluk az volt, hogy a gyerek legyen nyugodt. A lelki szint nem érdekelté, a lelki szintjét, hogy mi van vele belül, az nem érdekelték. Nyugodjon meg, üljön, amikor azt mondom, ülj le. Nekik ez volt a lényeg” (nagyfalvai nevelőszülő).* Az oktatási rendszer csaknem összes megszólaló képviselője beszámolt hasonló esetekről: minthogy nincs lehetőség a különösen nehezen kezelhető gyerekekkel külön foglalkozni (pszichológus, gyógypedagógus nem jár ki a faluba), így jobb híján a pedagógiai szakszolgálat csatornáin keresztül biomedikális síkra terelődik a problémájuk.²⁴ E keretek között, ha hosszútávú megoldás nem is várható, de annyi igen, hogy a probléma láthatatlanná válik, vagyis megszűnik az ellátórendszer feladata lenni. Nem meglepő módon ezekben az esetekben arra már nem történik nyilvános reflexió, hogy milyen

²⁴ A „sajátos nevelési igény” kontextusában részletes vizsgálatok irányultak a biopolitikai kategóriák túlburjánzására (Berkovits – Obláth 2008). A nagyfalvai példa, noha más problémához kapcsolódik, mégis hasonló eljárási mechanizmusokat implikál.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

hosszútávú következményei lehetnek a pillanatnyi tüneti kezelésnek: azért, hogy a leszédált diák később a rendszer egy másik szegmensében potenciálisan még súlyosabb problémával küzdőként fog felbukkanni, senki sem vállal felelősséget. Az interjúkban megfigyelhető baljóslatú hatásszünetek ugyanakkor érzékeltetik, hogy sokan tisztában vannak ennek egyáltalán nem elhanyagolható esélyével.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a többszörös paradoxonokkal terhelt rendies és szakértői rendszerek által érintetlenül hagyott területek nem csupán hátrányokkal, de bizonyos értelemben strukturális előnnyel is jellemezhetők. Ezért történhet meg, hogy a leginkább elesettek integrációjával megbízott kislelviselői gyerekek házában számos reflexív intézményi mechanizmus bukkan fel: *„Ez általában is igaz, de itt különösen, hogy a gyerekházban megkapják a szülők azt a segítséget, amire szükségük van. Ugyanazt ha egyébként nem az ő dolguk lenne, hanem mondjuk például a családsegítő, de idejönnek intézni, és nem oda. Tehát, hogy van egy olyan alternatíva számukra, ahol embernek érezhetik magukat, ahol értékesek, független attól, hogy problémájuk van, hogy kérdésük van, de olyan módon vannak kezelve, amittől méltósággal tudnak kérni és segítséget kapni és elfogadni. És ha itt kapnak adományt, az teljesen más, mint amikor a családsegítőbe kapják. Tehát ott egy osztás van, itt meg egy adás van”* (kislelviselői gyerekek háza munkatárs). Az intézmény módszeresen építkezik: alkalmaz közvetítőket, akik maguk is szegregátumban laknak, konkrét igényeket próbál kielégíteni (pl. mosás, étkeztetés, felügyelet), az így nyert bizalmat pedig mobilitási támogatásra fordítja (pl. közmunkaprogramba való integráció). Mindeközben a legnagyobb hangsúlyt arra fekteti, hogy a klienseket ne sértse meg méltóságában, vagyis megadja nekik azt az elismerést, aminek mind a rendies, mind a szakértői segítségi hálózatokban híján vannak. Mindezt annak köszönhetően teheti meg, hogy mind a rendies, mind pedig a szigorú értelemben vett szakértői hálózaton kívül foglal helyet, más szóval épp marginális pozíciója teszi lehetővé, hogy azok paradoxonjaitól mentesüljön.

Összességében az egyes integrációs logikák által szervezett hálózatokon belül jelentkező paradoxonok mellett azok kölcsönhatásai által indukált halmazati ellentmondások is azonosíthatók. Ezek között egyaránt megtalálható a kizáró közösségi szolidaritási mintázatok expanziója, a közösségi és szakértői tekintély válsága, a rendies és etnikai csoportok közötti konfliktus elmérgesedése, az annak enyhítésére törekvő intézmények marginalizálása, a biomedikális hatalmi logika megjelenése, valamint a teljesen marginalizált konstellációkban a reflexív integráció váratlan felbukkanása. Miközben ezek a paradoxonok kiegészítik a korábbiakban bemutatottakat, egyúttal azt is felvillantják, milyen összetett mintázatokká állnak össze a különböző forrásból származó diszfunkciók és torzulások. Ebben a térben alighanem hiábavaló kiemelni egyetlen, végső okát a segítségi hálózatok zavarainak, hiszen bármely partikuláris összefüggés kiemelése a tágabb hálózati kontextusból önmagában aligha szüntetné meg az eldologiasodással, előítéletekkel és különböző kontingenciákkal terhelt hálózatokat. Ehelyett a hálózati komplexitást figyelembe véve lehet a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

társadalomkritikai és társadalompolitikai következtetéseket levonni – a záró fejezet éppen erre tesz kísérletet.

Záró megjegyzések:

a szolidaritási paradoxonok szétszálazhatatlan szövete

A tanulmány bevezetőjében a laikus és szakértői segítői hálózatok morális paradoxonjai, valamint a szolidaritásért felelős intézmények diszfunkciói közti összefüggések feltérképezését jelöltem meg a vizsgálódások tétjeként. A szerteágazó területeken megfigyelhető szolidaritási mintázatok párhuzamba állítása céljából, elkülönülő integrációs logikák mentén rekonstruáltam a segítői interakciókat szervező értelmezéseket, valamint azok nem-szándékolt következményeit. A Nagyfalván kirajzolódó kép alapján elmondható, hogy ideáltipikus formában egyrészt egy kifelé záró, befelé differenciáló közösségi szolidaritás figyelhető meg, ami szigorúan hierarchikus, rendies szerkezete okán egyszerre közönyös a rászorulóknak tapasztalataival szemben, és dogmatikus a különböző pozíciókkal kapcsolatban. Fontos hangsúlyozni, hogy ebből korántsem a segítői hálózatok hiánya következik, hiszen e keretek között elsősorban patronáló szolidaritási kötések jöhetnek létre.²⁵ Azonban ezek szigorú hierarchiák mentén szerveződnek, továbbá kiszámíthatatlan keretek között, mely tapasztalatok nem ritkán elidegenítőek. A kirajzolódó ideáltípus második elemeként, a korlátozott reflexivitás keretei között szerveződő egyéni és intézményi segítői hálózatokra utalhatunk. E korlátok egyaránt fakadhatnak az egyéni és közös érdekek összemosódásából, erőforráshiányból, szerepkonfliktusokból vagy a normatív alapok bizonytalanságából (anómia). A reflexív szolidaritáshoz nélkülözhetetlen erőforrások és sikerélmények hiányában e segítői interakciók viszonylag ritkának tekinthetők. Az ideáltípus harmadik elemeként egy diszfunkcionális ellátórendszer képe rajzolódik ki, melyet egyaránt jellemeznek a fenntartással összefüggő inkonzisztenciák és látens rivalizálások, a többszörös funkcionalitásból fakadó érdekellentétek, valamint a bürokratikus irányítási mechanizmusok legitimációs válsága. Bár e segítői hálózatok jelentős szerepet vállalnak a falu életében, egyúttal közvetítik mindazokat a finanszírozási és működési kontingenciákat, melyek az ellátórendszert általában is jellemzik, így végső soron egyszerre korlátozott hatékonyságú és eldologiasító szolgáltatásokat kínálnak. Az ideáltípus negyedik elemeként, az elkülönülő integrációs szintek közti kölcsönhatások következményei jelennek meg: a hierarchikus és előítéletes közösségi szolidaritás expanzíója; adott integrációs szint működését megalapozó tekintélynek az alternatív szintek fényében törté-

²⁵ A községekben lakók átlagnál nagyobb segítői hajlandóságát reprezentatív kutatások is alátámasztják (Koltai et al 2017). Ezek fényében érdemes hangsúlyozni, hogy a kizáró közösségi szolidaritás kiterjedtségét tekintve akár nagyobb is lehet, mint egy városias, adott esetben inkluzívabb mintázat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

nő megkérdőjelezése; az eldologiasodás és előítéletek következtében a szolidaritási hálózatok általános gyengülése, a csoportközi konfliktus elmérgesedése; és a reflexív intézmények marginalizálása; a biomedikális hatalmi logika térfoglalása.

Átfogó modellben megfogalmazva a fentieket, a nagyfalvai segítői hálózatok legszisztematikusabb formában kibernetikai keretek között szerveződnek – mely konstellációk ugyanakkor egyszerre diszfunkcionálisak, eldologiasítóak, a közösségi szolidaritás előítéletei által befolyásoltak, belső legitimációs válsággal, valamint bizalmatlansággal terheltek. A segítői hálózatok lehetőségterében szintén jelentős szerepet töltenek be az egyszerre esetleges és kizáró közösségi szolidaritás rendies megnyilvánulásai – melyek hierarchikus, patronálási szemléletüket kiterjesztik a szakértői rendszerekre is, miközben dogmatikus előítéletekkel beszűkítik a reflexió terét. Ilyen feltételek között a reflexív segítői hálózatok létrejötte valószínűtlen, ezek jobb híján közvetítőivé válnak a közösségi és szakértői hálózatokból érkező expanzív hatásoknak, nem ritkán magukon viselve azok eldologiasító és előítéletes hatásait, valamint kezeletlen kontingenciáit – amennyiben mégis megszerveződnek, úgy legfeljebb marginális, erőforráshiányos pozícióban, az elit közönye és a középosztály ellenszenvé által kísérvé.

Ezen ideáltípusos modell alapján belátható, hogy Nagyfalva szolidaritási hálózatai nem egyszerűen a különböző integrációs szinteken jelentkező paradoxonokkal terheltek. Legalább ennyire fontos, hogy ezek egymásba fonódó, összefüggő rendszert alkotnak. Ennek legfontosabb következménye, hogy az egyik vagy másik integrációs szinten történő – akár spontán, akár valamiféle intervenció által indukált – változás esetén, az összkép csekély eséllyel módosul: az eldologiasodás, előítéletek és kontingenciák tapasztalata megmarad, még ha azok oka más is lesz. Egy példával érzékeltetve: hiába érkezik a faluba egy rendkívül elhivatott és hatékony pedagógus, aki célul tűzi ki az iskolában tapasztalt előítéletek felszámolását, ha a kizáró közösségi viszonyok meghaladását követően nem reflexív, partneri viszonyok jönnek létre, hanem a túlbürokratizált, diszfunkcionális szakértői rendszer problémái kerülnek előtérbe. A különböző szolidaritási paradoxonok összefüggő rendszerre való összeállása nem csupán amiatt problematikus, mert a felhalmozódó ellentmondások különösen megterhelik a segítői hálózatokat, egyaránt lecsökkentve hatásfokukat és a beléjük vetett bizalmat. Ennél is nagyobb probléma ugyanakkor, hogy a paradoxonok rendszerét nem lehet fokozatos lépésekkel felszámolni: minthogy a hálózat valamely lokális szegmensében tapasztalt javulás egy másik szegmens paradoxonjainak benyomulásával jár, így nem születhet meg az a sikerélmény, ami igazolja a változás irányát. Ennek megfelelően a szolidaritási vákuum egy olyan stabil komplexuma jön létre, melyben a bemutatott negatív spirális folyamatok kizárólagossá válnak.

A szolidaritási paradoxonok összetett rendszereit csakis olyan intervencióknak van esélye megváltoztatni, melyek nem csupán egyik vagy másik ellentmondást kezelik, hanem magát a paradoxonok összefüggő rendszerét. A példához visszatérve: a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

lelkes pedagógusnak nem elég csupán az előítéletek önmagában is nehéz megváltoztatásán munkálkodnia, emellett az intézményi diszfunkciókkal is kezdenie kellene valamit, miközben a reflexivitás tereinek megerősítésén is munkálkodnia kellene, ráadásul mindezt egy összefüggő folyamat keretében. Belátható, hogy az ilyen összetett átalakulások spontán lefolyásának esélye elhanyagolható, továbbá a célzott programok többsége sem képes felvállalni ennyire sokrétű intervenciós feladatot. Ezek hiányában a szolidaritás további eróziója valószínűsíthető. Bár Nagyfalva esete partikulárisnak tűnhet, az ott azonosított ideáltipikus folyamatok részben vagy egészében számos más kontextusban is relevánsak lehetnek – ez pedig összességében borús képet fest a késő modern szolidaritás kontingenciáival való megküzdés hazai esélyeit illetően.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdu G. (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>
- Branyiczki R. – Gábos A. (2018): A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/125-143_Branyiczki_Gabos_szegenyseg-dinamika.pdf
- Berkovits B. – Oblath M. (2008): A »fogyatékoság« és a »szociális hátrány« kapcsolatának diskurzusai és politikája. In: Erőss G. – Kende A. (szerk.): Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban. L'Harmattan, Budapest.
- Bernát A. (2018): A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/144-165_Bernat_roma.pdf
- Castel, R. (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Budapest.
- Castels, M. (2005): Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra; Gondolat – Infonia, Budapest.
- Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017): Újraelosztás és integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>
- Csoba J. (2017): A kertkultúra és a háztartásgazdaság szerepe a vidéki szegények társadalmi integrációjában – 25 éves a Szociális Földprogram. Tér és társadalom 31(3): 85–102.
- Csurgó B. – Csizmady A. – Kovách I. – Megyesi B. (2017): Területiség és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged.
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Durkheim, E. (2001): A társadalmi munkamegosztásról. Osiris, Budapest.
- Feischmidt M. – Szombati K. (2018): A szegénység kisajátítása és szimbolikus újra-keretezése: az „érdemtelenek” rasszizálása és az „érdemesek” etnicizálása. Gyöngyöspata tanulságai. Magyar Tudomány 179(6): 885–901.
- Goldmann R. – Gyetvai G. – Mester D. (2016): A szociális ellátórendszer jellegzeteségei, korprofilja és területi megoszlása. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2016.
<http://old.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/17goldmann.pdf>
- Habermas, J. (2011): A kommunikatív cselekvés elmélete. Gondolat, Budapest.
- Hankis, E. (1983): Társadalmi csapdák és diagnózisok. Magvető, Budapest.
- Keller, J. – Fehér, K. – Vidra Zs. – Virát T. (2015): Developmental Programs in Local Communities. Intersections. East European Journal of Society and Politics 1(4): 79–97.
- Kmetty Z. – Koltai J. (2018): Társadalmi mobilitás – kapcsolathálózati megközelítésben. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/047-063_Kmetty_Koltai_network_mobilitas.pdf
- Koltai J. – Kristóf L. – Simonovits B. (2017): Normák, értékek, integráció. A segítői hajlandóság társadalmi tényezői – egy kérdőíves kísérlet eredményei. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged.
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>
- Kopasz M. – Gábos A. (2018): A szociális segélyezési rendszer 2015. márciusi átalakításának hatása a települési önkormányzatok magatartására. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/328-349_Kopasz_Gabos_20180613.pdf
- Kovai C. (2017): A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság. L'Harmattan, Budapest. http://real.mtak.hu/73635/1/kovai%20cigany-magyar_press.pdf
- Kovách, I. (2010): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA doktori értekezés.
http://real-d.mtak.hu/296/4/kovachimre_5_Mu.pdf
- Kovách I. (2018): Földhasználat és földtulajdon szerkezet. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/248-263_Kovach.pdf
- Róbert P. (2018): Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válás előtt és után. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/064-080_Robert_Iskolai_mobilitas.pdf

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Sik, D. (2015): A modernitás rétegei. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest.
- Sik, D. (2018): Válaszok a szenvedésre. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest.
http://www.eltereader.hu/media/2018/04/Valaszok_a_szenvedesre_READER.pdf
- Sik D. – Nyilas M. – Rácz A. – Szécsi J. – Takács E. – Zakariás I. (2019): Kontingens szolidaritás – elemzési szempontok a késő modern segítői interakciók vizsgálatához. *Esély* 20(4): 3–29.
http://www.esely.org/kiadvanyok/2019_4/esely_2019-4-3-29.pdf
- Schwarcz, G. – Szőke, A. (2014): Creating the State Locally through Welfare Provision. *Social Analysis* 58(3): 141–157.
- Szalai J. (2007): Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Osiris*, Budapest.
- Vigvári A. (2016): A napszámtól a bérmunkáig: a mezőgazdasági idénymunka változó formái egy kelet-magyarországi példán keresztül. *Erdélyi Társadalom* 14(1): 73–90. <https://www.erdelyitarsadalom.ro/files/et28/et-bbu-28-04.pdf>
- Virág T. (2015): Törésvonalak: Szegénység és etnicitás vidéki terekben. *Argumentum*, Budapest.